

**ÇEŞİTLİ
YÖNLERİYLE
HAFIZLIK
EĞİTİMİ**

Editör: Hatice Şahin Aynur

 dem

Başlangıç Düzeyinden Uzmanlık Seviyesine Kadar Bütüncül Bir Kur'an Eğitim(i) Kurumu: Dâru'l-Kurrâ' Müessesesi*

*Prof. Dr. Yusuf ALEMDAR***

1. Sunuş

Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde önemini hayli yitirmiş, Cumhuriyet Türkiye'sinde ortadan kaldırılmış, günümüzde ise adı bile unutulmaya yüz tutmuş; böylelikle artık tarihî vakaya dönüşmüş bir müessese olarak hatırlansa ve anılsa dahi aslında Dâru'l-kurrâ, eğitim, kültür ve medeniyet tarihimizin en köklü kuruluşları arasında yerini almıştır. Öyle ki günümüzde dâru'l-kurrâ, ismen ve resmen olmasa bile cismen ve fiilen halâ varlığını sürdüren bir kurum olma özelliğine sahiptir.

Eğer dâru'l-kurrâlar, zaman(lar)ında her düzeyde (ilk-orta-yüksek) ve her seviyede (başlangıç-ileri) birer Kur'an öğretim merkezleri idiyse şu anda yalnızca ülkemizde değil dünyanın her bir köşesinde

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı'nda tarafımızdan hazırlanan/yapılan ve 2003 yılında savunulan "Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi" konulu/başlıklı ve henüz basılmamış Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

de onların bu fonksiyonlarını iyi ya da kötü yerine getiren çok sayıda kurum ve kuruluş vardır. Kaldı ki bu çalışmadan güdülen amaçlardan biri de geçmişin dâru'l-kurrâları ile misyon itibariyle onları temsil etme makamında bulunan şimdinin Kur'an/Kıraat tedris mahalleri arasında bir bağ kurmak, bu vesileyle okuyucuya eski ve yeninin mukayesesini yapma imkânı sağlamaktır.

Dâru'l-kurrâ müessesesi, tarihin akışı içerisinde ve şartların gereği, değişik adlar alsa ve farklı görünümlere bürünse de Kur'an-ı Kerim'in varlık âlemine inişinin hemen akabinden başlamak suretiyle -Kur'an'la paralellik arz edencesine- günümüze dek mevcudiyetini muhafaza eden yegâne kurumlardan biri olmuştur. Şöyle ki bunların pratikte ortaya çıkışları, Hz. Muhammed (sas)'e vahyin ilk inzaliyle birlikte başlar. Açıkçası, Kur'an'ın gelişiyile beraber ve onunla eş zamanlı biçimde -sınırlı olanaklarla bile olsa- onun eğitimi de başladığına göre bunun kurumsal bazda yaptırıldığı mekânlar olarak karşımıza dâru'l-kurrâlar çıkmaktadır. Devamında ise dünya durdukça, İslâm ve onun ana/temel kitabı Kur'an, hayatiyetini devam ettirdikçe bunların öğretim yerleri de varlıklarını aynen koruyacaktır.

Şimdi burada, bu denli kuvvetli temeller üzerine bina edilen dâru'l-kurrâların inşa ve ihya süreci -mümkün mertebe- geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Plân olarak önce dâru'l-kurrânın kavramsal yönü, sonra da yapılanma biçimi işlenecektir. Ardından, dâru'l-kurrâların geçirdiği evrelerle eş güdümlü olarak bunların aldığı çeşitli isimler (Dâru'l-Kur'an, Dâru'l-huffâz ve Dâru'l-kurrâ') üzerinde durulacaktır. Ayrıca ve özellikle dâru'l-kurrâların Osmanlı bürokrasisi bünyesindeki (Osmanlı'nın müesses bürokratik nizamındaki) kuruluş ve işleyiş düzenleri, örgün ve yaygın öğretimdeki konumları, resmî ve özel eğitim hiyerarşisindeki statüleri, mâlî yapıları, hocalarının ekonomik durumları ve niçin kapandıkları gibi hususlar, bu çalışmanın konuları içinde yer alacaktır.

Genel hatlarıyla Kurumlar ve Eğitim Kurumları Tarihi'nin, kendilerine has özellikleri bakımından da İslâm Müesseseleri ve İslâm Eği-

tim Müesseseleri Tarihi'nin ilgi alanına giren dâru'l-kurrâlar hakkında pek fazla iddia taşınmamaktadır. Çünkü bu çalışmanın öncesinde ciddî ve kapsamlı bir örnek, henüz yok gibidir denilebilir. O sebeple bu sahada 'ilk'lerden olmanın dezavantajı, üzerimizde hep/daima hissedilmektedir. Dolayısıyla burada mevzû, son derece detaylandırıldığı sanılsa bile sonuçta ortaya konulacak bilgi, belge, varsayım, yaklaşım, değerlendirme vs.nin eksik ve yanlıştan uzak kalamayacağı şimdiden söylenebilir. Daha net bir ifadeyle araştırma neticesinde verilecek eser dikkate alındığında varılacak noktanın, noksan ve hatadan hâlf ve nihaif aşama ol(a)mayacağı aşikâr ve muhakkaktır.

2. Dâru'l-Kurrâ'

a. Tanım

"*Daru'l-Kurrâ'*", "dâr" ve "kurrâ" sözcüklerinden müteşekkil, mürekkep bir "mekân ismi"dir. Bunu meydana getiren lafızlardan "*dâr*"ın sözlük anlamı; "binaların toplandığı arazi, içinde iskân edilen geniş ev, büyük yapıların ortasında bulunan çatısız avlu veya etrafı çevrili ama üzeri örtülmemiş toplantı ve eğlençe mekânı; çocuklar, öğrenciler, yaşlılar ve kimsesizler için barınak, yerine göre öğrenim görülen mahal; birtakım oyun, ürün ve kitapların sergilendiği sahne; belde, kabile, vatan; göçüp-gidilecek memleket, düşman diyarı; dünya ve ahiret ya da her ikisi birden (dâreyn), yahut öte âlemde varılacak yurt (cennet veya cehennem)" vb.dir. "*Dâr*", semaif müennes kabul edilen bir kelimedir ki bunun 'diyâr, edvâr, diyârât, dûr, edvur" gibi çoğul kalıpları vardır.

Terim olarak "bir şeyi ihata ve ihtiva eden" manasına gelen 'dâr'³, konu açısından "bir şeyleri bünyesinde barındıran ve onları kuşatan yer olmak" hasebiyle burada gündeme gelmektedir.

3 Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Tûrkî*, Dersâadet 1317, I/597; *el-Müncid fi'l-Luğa ve'l-A'lâm*, Beyrut 1992, 229; *el-Mu'cemü'l-Arabî el-Esâsî*, Komisyon, Larousse Yy., ts, 469; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim yy. 1986, V/2886; *Örnekleriyle Tûrkçe Sözlük*, Komisyon, MEB, Ankara 1995, I/588-589.

"Kârî" sözcüğünün çoğul kiplerinden biri olan "kurrâ"ya gelince, bunun içeriği hakkında şunlar söylenebilir: "Kârî", kıraat yüklemine öznesi olup cemi'lerinden ikisi "kurrâ" ve "karrâ"dır. İsm-i fâil durumundaki sözlük anlamı, "okuma eylemini yapıp eden" demek olan kârî'ye, aynı zamanda "mukrî" de denilmektedir⁴. Bunun, genellikle tercih edilen ve tekilinden daha yaygın olarak kullanılan çoğul kalıbı "kurrâ"nın tarihsel süreçte yüklendiği istilahî anlamlardan, konu açısından önem arz edenlerinin başında şunlar gelmektedir:

1. Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ın belli miktarını ezberleyenlere 'kurrâ' denilirdi⁵.
2. Yine aynı dönem ve sonrasında bu tabir, Kur'an'ın tamamını ezberleyen ve kendini Kur'an öğretimine adayın hâfız (u'l-Kur'an) ve muallim (u'l-Kur'an) sahâbe ve tabiûn zümresi için kullanılmıştır⁶.
3. Kıraat ekollerinin ortaya çıkışının ardından kurrâ deyimi, yedi, on ve on dört kıraatin kendilerine nispet edildiği meşhur imamların en belirgin sıfatı olmuştur⁷.
4. Tarihsel bağlam ve bugün gelinen nokta göz önüne alındığında ise kurrâ, Kur'an hafızı olmanın ötesinde onun okunuşu hakkında meydana gelen kıraat farklılıklarının hepsine veya en azından bir kıraat tarzına hakkıyla vâkıf olanların unvanı olmuştur⁸.

4 Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut 1988, V/205; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-Arabiyye*, Beyrut 1990, I/65; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1994, I/130; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1994, I/218-219.

5 "Büyük Kur'an parçalarını ezbere bilen kişilere (kurrâ) denirdi." [Theodor Nöldeke, *Kur'an Tarihi* (çev. Muammer Sencer), İstanbul 1970, 17/28 no'lu dipnot.]

6 "Kârî, hâmil manasındadır." (İbn Amed, *K. Ayn*, V/205.). "Kur'an'ın hâfızlarına (Kurrâ) nâmı verilmekte idi." [Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (çev. Zeki Meğamiz), İstanbul 1973, III/117.]. "(Onlar arasında) Kur'an'ın tamamını, yarısını veya bir kısmını yahut daha azını ezberleyenler vardı. Fakat herkes bildiği kadarını kendisinden sonrakilere öğretiyordu." (İsmail Karaçam, "Kur'an-ı Kerîm Talimi", *Nesil Dergisi*, İstanbul 1979, y. 4, sy. 37-38, 58.)

7 Gerçekte "eimme-i kurrâ" diye ortak bir isim altında toplanan bu imamların kimler olduğu hk. bkz. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthafu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kurrâti'l-Erbna Aşer*, Beyrut 1987, I/75-76.

8 Ş. Samî, *K. Tîrki*, II/1024; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1993, II/324.

Kurrâ'nın, uzun bir geçmişe sahip olan bu manada kullanımı, artık bir istikrara kavuşmuş ve günümüz İslâm Dünyası'nda kurrâ, bu yönde kavramsal bir niteliğe bürünmüştür. Yani bugün kurrâ denince, Kur'an(ın) kıraati konusunda uzmanlaşmış ve okuyuşu güzel olan⁹ kişiler akla gelmektedir. Nitekim bu çalışmada yeri geldikçe kurrâ, bu çerçevede ele alınıp değerlendirilecektir.

Kendisini oluşturan bu lafızların tanımı ışığında "Dâru'l-kurrâ", "Kur'an Kıraati sahasında kendisini yetiştirmek ve kârî (Kıraat İlmi uzmanı) olmak isteyen talebelerin eğitim gördüğü okul ile onların iâşe ve ibate ihtiyaçlarının karşılandığı pansiyon türü kuruluşun ismi" dir. Yahut bileşik bir ad olarak dâru'l-kurrâ kısaca, "kurrâ (kıraat âlimleri) yetiştiren ve genelde yatılı mektep tipinde olan bir kurum" dur¹⁰.

Dâru'l-kurrâlar, özel bir ihtisas (Kur'an-ı Kerîm Kıraati) alanında faaliyet gösteren ilim yuvaları olmak itibariyle türünün son örnekleridir ve özellikle Osmanlı'ya mahsus öğretim müesseseleri arasında yer almışlardır. Fakat Osmanlı öncesine bakıldığında aynı bilim dalında etkinlikte bulunan iki eğitim kurumuyla daha karşılaşılmaktadır: "Dâru'l-Kur'an" ve "Dâru'l-huffâz." Birine "Kur'an Kursu", ötekine de "Hafızlık Kursu" denilebilecek bu müesseseler, kuruluş bakımından dâru'l-kurrâya göre tarihsel önceliğe sahiptirler. Şimdi bu geçmişin tahliline geçilebilir.

b. Tarihçe

b.a. Başlangıçtan Osmanlı'ya Kadar

Bilenenlerden ve yukarıda kısaca değinilenlerden hareketle şu tarihi tespitleri aktarmak yerinde olacaktır: Evvelâ, "İslâm'da ilk öğrenim merkezleri 'Kur'an Okulları'dır" den(il)se bu, fazla abartılı bir söz olması bir yana çok isabetli bir saptama niteliği taşır. Zira değil mi ki

9 Çünkü "kârî, Kur'an kıraatini en güzel yapandır." (İbn Manzûr, *L. Arab*, I/130.). "Tilâveti güzel kimse, hüsnü'l-kırâe sahibi ki, Kur'an'ı tecvîd ve tertîl üzere okur. İşte bunlar kurrâ'dır." (Mütercim Ahmed Âsım, *Kâmûs Tercül-emesi*, yer yok, 1304, I/81.)

10 M. Z. Pakalın, *Sözlük*, I/399; Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/543.

İslâm'ın bidayetinde yegâne bilgi kaynağı vahiy idi. O hâlde ilkönce öğretilen bilgi malzemesi de Kur'an'ın kendisinden başkası olamazdı. Dolayısıyla bunun eğitimine tahsis edilen; yani bu Kitab'ın lafız ve mana olarak öğretiminin yaptırıldığı mekânlar, birer "Kur'an mektebi" hüviyetini kazanmış ve öyle adlandırılmıştır. Buna paralel olarak İslâm'da ilk müderris de vahyin muhatabı, alıcısı ve aktarıcısı konumundaki Hz. Muhammed (sas) olmuştur¹¹.

b.a.a. Kur'an Evleri

Müslümanlar arasında "Dâru'l-Erkâm" diye bilinen ve çok saygın bir yere sahip olan Erkam b. Ebi'l-Erkam (ö.h. 55)'in evi, İslâm Tarihi'nde hem "Dâru'l-İslâm", hem de "Dâru'l-Kur'an" olarak hatırlanmakta ve öyle kabul görmektedir. Çünkü orası, Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a davet ettiği bir "tebliğ merkezi" olmasının yanı sıra ve aynı zamanda onlara Kur'an'ı öğrettiği ilk¹² ve belli süreye kadar da tek "Kur'an eğitim yeri" idi¹³.

Hz. Ebûbekr'in evinde büyük bir gizlilik içinde Kur'an okunuyor ve ezberleniyordu. Bu iş, o zamanlar henüz alenî olarak yapılmadığından ashaptan bazıları, emniyet açısından orayı tercih ediyor; ilk Kur'an bilgilerini bu evde alıyordu/ediniyordu¹⁴. Hicret öncesi Medine'ye mukrîf olarak gönderilen Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625), ora-

11 "Kur'an-ı Azîmüştân, İslâmî İlimler'in esası idi. Şu halde Kur'an talimi de İslâmî tedrisin esası demektir. Kur'an'ın ilk dersleri ise onun okunması ve okutulması idi. İslâmiyet'te ilk muallim Hz. Nebî idi. Çünkü sahâbeye Kur'an'ı O öğretmiş idi. Sahâbe de onu geniş halk kitlelerine öğretmiş idi..." (Zeydan, *M. Tarihi*, III/424.)

12 "İslâm'da böyle toplu öğretimin yapıldığı ilk yerin Erkam b. Ebu Erkam'ın evi olduğu sabittir." (Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, 24.)

13 Bu evde çok kişi müslüman olmuştu ki bunlardan biri de Hz. Ömer idi. [Ebû Abdillâh Muhammed İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1985, III/242-243; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1993, I/105-107.]. Ayrıca Dâru'l-Erkâm ve burada sürdürülen faaliyetler hk. daha geniş bilgi için bkz. M. Asum Köksal, *İslâm Tarihi/Hz. Muhammed ve İslâmiyet/Mekke Devri*, İstanbul 1973, 201-203; krş. M. Asum Köksal, "Dâru'l-Erkam", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/520-521; Ahmed Güner, "Asr-ı Saadet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, İstanbul 1994, IV/167-168.

14 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Salihü'l-Buhârî*, yer yok, 1991, IV/306-309, 63. k./45. b., hd. no: 3905.

da ensardan Es'ad b. Zürâre (ö. 1/622)'nin evine yerleşmiş ve burada yürüttüğü görev icabı bu eve "daru'l-kurrâ" den(il)mişti¹⁵.

Öte yandan Medine'de Kur'an öğretimi hizmetinde kullanılan evlerin sayısı oldukça fazlaydı¹⁶. Ancak bunlardan biri, sonraki muadil (eş değer) kurumlar için sembolik özellik taşıyordu. O da Abdullah b. Ümmî Mektûm (ö. h. 23)'un Medine'ye göç ettiğinde misafir olduğu Mehreme b. Nevfel (ö. h. 54)'in evidir ki burası da "dâru'l-kurrâ" olarak tanınmıştı/bilinmişti¹⁷. Bunun dışında Hicret'ten sonra Mescid-i Nebevî ve Suffe'den bağımsız olarak Hz. Muhammed, tamamen eğitime yönelik bir kurum daha oluşturma yoluna gitti. Yine Mehreme tarafından temin ve tahsis edilen bir başka meskende açılan bu okulda ağırlıklı olarak Kur'an okutulduğu, yani öğretimin esası Kur'an'a dayandığı için bu yeni "ev-mektep" modeline de "dâru'l-kurrâ" ismi verilmişti¹⁸.

b.a.b. Mescid ve Camilerde Kur'an Dersleri

Bu yönde ilk örnek Hz. Ebûbekr aracılığıyla verilmiştir denilebilir. Rivayete göre Ebûbekr, önceleri bu faaliyeti evinde sürdürürken sonradan evinin avlusunda bir mescit inşa ettirdi. Bundan böyle ashap oraya rahatça gidip-gelmeye başladı ki onlar, oradaki vakitlerini Kur'an tedrisatı ve ibadetle geçirirlerdi¹⁹. Hicret'i müteakiben tesis edilen Mescid'in bölümlerinden biri de Suffe idi²⁰. Burası genelde İslâm eğitim kurumlarının, özelde ise Kur'an öğretim yerlerinin öncü ve sembol kuruluşu olmuştur.

15 Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye/Siretü'bn-i Hişam*, Kahire 1995, II/43; İbn-i Sa'd, *Tabakât*, III/118; Ayrıca Mus'ab, Benü Zâfir'in evinde de Kur'an öğretti. (Atay, *D. Eğitimi*, 24.)

16 İbn Sa'd, *gös.yer.*

17 İbn Sa'd, *age*, IV/205; Hamidullah, *İ. Peygamberi*, II/771.

18 Salih Tuğ, "İslâm'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi", *İslâm Düşüncesi Mecmuası*, İstanbul 1969, y. 2, sy. VII, 427-428.

19 Buhârî, *gös.yer.*; Güner, *agm*, 165-168.

20 Hicret sonrasında Medine'de Peygamber Mescidi'nin tesisi, kısımları ve fonksiyonları hk. daha detaylı bilgi için bkz. Johs Pedersen, "Mescid", *İA*, MEB, İstanbul 1993, VIII/2-4, 14-22 ve 23-58; Köksal, *age/Medine Devri*, İstanbul 1975, I/97-105 vd.; Güner, *agm*, 175-198.

Mescid'in bitişiğinde ve onun bir parçası durumundaki Suffe, âdeta yatılı okul mesabesindeydi. Burada öyle anlar olurdu ki dört yüz kadar kişi kalabilirdi. "Suffe Ashabı" diye ün yapan bu zevat, sofa denilen yerde yatıp-kalkar; yeme-içme ihtiyaçları da diğer müslümanlar, özellikle zenginler tarafından karşılanırdı. Burası tam anlamıyla muallimi Hz. Muhammed olan bir "İslâmî İlimler Akademisi"ydi²¹. Öyle ki burada yetişenlerin gerek Hz. Peygamber, gerekse sonraki halifeler ve diğer ashap nezdinde büyük ayrıcalıkları vardı. Bu itibarla birtakım görevlere atama yapmak söz konusu olduğunda öncelik, Suffe Ehli'ne verilirdi/tanınırdı²². Dolayısıyla İslâm eğitim, kültür ve medeniyet tarihinde Suffe'nin yeri, hiçbir zaman göz ardı edilemez. Zira bu alanda o, öncü ve örnek bir kuruluştur²³.

Zamanla Suffe'de olağanüstü bir yoğunluk yaşanınca ve talebi karşılamada yetersiz duruma düşünce "Merkez Cami-i" addedilen Mescid-i Nebevî'nin dışında inşa edilen camiler, birer "mescit-okul" şeklinde projelendirildi ve Suffe'deki yığılma oralara kaydırıldı. Örneğin Kûba Mescidi, bu plânda yapılandırılan "ibadet ve eğitim yerleri"nden biridir²⁴. Bundan başka sadece Medine'de "cami-mek-

21 "Suffa", İslâm'da kurumlaşmış "Kur'an merkezli" ilk "okul"dur. İslâm Tarihi'nin de ilk "İslâm Üniversitesi"dir. (Hamidullah, *age*, II/778.). "Suffa", İslâm Tarihi'nde ilk "medrese", bir çeşit "muallim mektebi (öğretmen okulu)" ve bir bakıma da "yatılı okul" örneğinde bir yere sahipti. (Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara 1991, 150.). Bir ilk devir eğitim müessesesi olarak Suffe ve Suffeliler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdülhayy el-Kettânî, *Nizâmü'l-Hükümeti'n-Nebeviyye/et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Beyrut, trz., I/40; Hamidullah, *age*, II/769 vd.; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri -Mufassal Tecvid-*, İstanbul 1991, 91-92/255 no'lu dipnot.

22 Meselâ başka yörelere Kur'an ve Sünnet öğreticisi gönderme ihtiyacı baş gösterdiğinde Rasûlullah, oralara göndereceği elemanları Suffe'de yetişen, Kur'an ve Sünnet'e hem bilgi hem de yaşantı olarak hâkim olmakla kendilerine 'kurrâ' sıfatı yakıştırılan bu sahabeler içerisinden seçerdi. Bu konuda birkaç uygulama örneği için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V/48-53, 64. k./29. b., hd. no: 4086-4096. Ayrıca "Hz. Peygamber'in vilâyetlere gönderdiği valiler ayrı zamanda Kur'an muallimleriydi." (Bozkurt, *agm*, gös.yer.)

23 Bu sebeple "İslâm maarif müesseseleri tarihi üzerinde çalışan bir araştırmacı bu müessese (Suffe'nin önemini belirtmeden geçemez." (Tuğ, *agm*, s. 426). Ayrıca Suffe ve Suffe mensupları hk. daha ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, *age/Medine Devri*, I/191-200; Mustafa Bakır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*, İstanbul 1984; Güner, *agm*, 182, 184-187.

24 Hamidullah, *age*, II/771.

tep" tipinde tasarlanan dokuz adet mahalle mescidinin varlığından söz edilmektedir²⁵.

İslâmiyet'te cami, merkezî öneme sahiptir. Cami, müslümanların meskûn bulunduğu her yerde bu görevi üstlenmiştir/görmüştür. Günlük beş vakit namaz kılınması dışında cami, genellikle ibadet edenler için 'daimî eğitim' veren bir yer olma özelliğini korumuştur²⁶. İslâmiyet'in doğurduğu yeni ilim, bünyesi itibariyle camiye bağlı idi. Kur'an'ı ezberlemek ve anlamak başta gelmekte idi. Dolayısıyla dinî tedrisat, Fâtımîler Devri (297/909-567/1171)'nin sonuna kadar camilerde sür(dürül)müştür²⁷. Buna bağlı olarak İslâm'ın ilk dört asrında yüksek seviyede Kur'an dersleri de salt/sırf camilerde verilmekteydi²⁸. Camiler 'misyon'un da merkezleriydi; müslüman olmayanlara İslâm'ın esaslarını öğretmek için bu mekânlar kullanılıyordu. Tabîî olarak onlar, bir müddet sonra okullara dönüştüler. Vazifeli öğretmenler ve düzenli gelip giden öğrencilerle oluşturulan okullar, ilk kez camiler bünyesinde kuruldu. Daha sonra okullar, camilerle bitişik vaziyette tesis edilen müstakil binalarda yer aldılar²⁹. Camiler dışındaki yüksek seviyede Kur'an öğretimi için kurulan ilk bağımsız eğitim kurumları ise dâru'l-Kur'anlar olmuştur³⁰. Bu yapı tarzını bilâhare 'medrese'lerin kuruluşu takip etti ki her medrese idarî ve malî açıdan özerk statüde yönetilmekte idi³¹.

25 Kettânî, *Terâtib*, I/77-78. Ayrıca Peygamber devrindeki diğer mescit ve camiler (Kûbâ dâhil) hk. bkz. Pedersen, *agm*, 4-5.

26 İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası* (çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İstanbul 1999, 171-172.

27 Pedersen, *agm*, 47.

28 Bozkurt, *agm*, ay.yer.

29 Fârûkî'ler, *age*, 172. "Hıristiyanlarda ilk mektepler nasıl manastırlarda kuruldu ise, İslâm'da da mektepler ilk zamanlar camilerde idi. Buralardaki eğitim, bir muallim etrafında oluşturulan hal(a)kalarda sürdürülürdü." (Zeydan, *M. Tarihi*, III/424.)

30 Bozkurt, *agm*, 544.

31 Fârûkî'ler, *age*, 173.

b.a.c. Dâru'l-Kurrâ'lar

Genel anlayışa göre İslâm Eğitim Sistemi'nde Kur'an'ı dışlayan bir öğretim müessesesi ve Kur'an'a yer vermeyen bir müfredat tasavvur edilemez. Zira İslâm düşüncesi Kur'an'la doğmuş, müslümanların dünya görüşü de Kur'an'la şekillenmiştir. Hâl böyle olunca "İslâmî" diye nitelendirilebilecek eğitim-öğretim yapılanması, hep Kur'an'la iç içe olagelmıştır. Kur'an, Allah'ın edebî ve ebedî kelâmı olduğundan müslümanlar arasında en çok saygı tezahürüne mazhar olan kitaptı. O, bugün de böyle olmayı sürdürmektedir. Tabiatıyla onu güzel okumak ve hatasız ezberlemek bir ibadet olduğu gibi bilgilenmenin de gerekli ön şartıdır. O sebeple bu yolda geliştirilen ilk disiplin, Kur'an'ı usul ve kaidesine göre okuma ve ezberlemeye yönelik olan İlmü'l-Kurrâ'tır. Zira "kârî" ve "hâfız" sıfatları, müslümanlar için ve onların muhitinde birer şeref unvanıdır³². Bu gerçek doğrultusunda müslümanlar, çocuklarını eğitirken "Kur'an temelli" bir öğretim modeli benimsemişlerdir. Buna gerek özel ve yaygın gerekse genel ve örgün eğitim kurumlarının programlarında titizlikle uymuşlardır. Dahası, yukarıda belirtildiği üzere müslümanların eğitim-öğretim alanında ilk teşkilatlanması, yine "Kur'an tilâveti ve hıfzı" sahasında olmuştur. Özetle Kur'an'ın ve onun talim ve tedrisinin müslümanlar nezdindeki konumu, çok özel ve ayrıcalıklıdır. Çünkü söylendiği gibi İslâm'ın, dolayısıyla İslâm mensuplarının varlık sebebi Kur'an'dır.

Tarihsel süreçte Kur'an'la ilgili derslerin, başlıca şu mekânlarda verildiği tespit edilmiştir:

- i. Evlerde,
- ii. Mescit ve camilerde,
- iii. Küttâb ve mekteplerde,
- iv. Kur'an okullarında³³.

32 Fârûkî'ler, *age*, 268.

33 İslâm toplumlarında medreseler, ulemânın kendi evlerinde gerçekleştirdikleri ilim meclislerinden başka bazıları camiler, bazıları tekkeler ve bazıları da medreselerde meydana getirilen ders halkaları olmak üzere birkaç şekilde oluşturulmuş idi. (Zeydan, *M. Tarihi*, III/434.)

Burada bunların açıklamasına ve misallerine girmeksizin³⁴ konuyla birebir irtibat hâlinde (ilişki içinde) olan Kur'an okullarından bahsetmek, daha uygun bulunmaktadır. Bunun için önce teorik bir bilgi aktararak konuya başlangıç yapmak, isabetli olur diye düşünülmektedir. Kur'an öğretimine tahsis edilen kurumlar araştırıldığında tarih ve coğrafya sahnesinde bu alanla alâkalı üç kuruluş göze çarpmaktadır: Dâru'l-Kur'an, Daru'l-huffâz ve Dâru'l-kurrâ. Bu üç kurumu tek tek ele almak ve yekdiğerinden ayırmak zorunluluğu vardır. Zira bunlar çoğu kez birbiriyle karıştırılmakta ve birî, ötekinin yerine kullanılmaktadır³⁵. Hâlbuki bunlar içeriksel, işlevsel ve tarihsel bakımdan birbirlerinden farklı müesseselerdir. Şimdi bu ayrımlar üzerinde biraz durmak yerinde olur.

Dâru'l-Kur'an, başlangıç aşamasından (elif-bâ'dan) son merhaleye (hufzu'l-Kur'an ve kırâât/vücûhâtü'l-Kur'an'ı hitâma erdirinceye) dek uzanan; yani birbirini tamamlayan bir bütüncüllük içerisinde "Kur'an-ı Kerîm talim ve tedrisi"nin yap(tır)ıldığı hatta biraz daha ileri gid(il)erek "Kur'an İlimleri" diye bilinen tüm bilgilerin öğretildiği ilk, orta ve ileri düzeyde Kur'an okullarıdır. *Dâru'l-huffâz*'a gelince; o da yalnızca "hâfız" yetiştiren, yani öğrencilerine sırf Kur'an'ı baştan sona tümüyle ezberlettiren bir mektep çeşididir³⁶. *Dâru'l-kurrâ* ise hâfız olanlara Kıraat İlmî'nin okutulduğu, Kur'an tilâvetinin inceliklerinin kavratıldığı; kısaca "kurrâ" çıkararak dersanelere verilen addır³⁷. Başta bizzat bunların taşıdıkları isimlerden esinlenerek sonra da bu özlü tanımlardan yararlanarak bu kurumlar hakkında şu benzetmelerde bulunmak, doğru yaklaşımlar olsa gerektir: Dâru'l-Kur'an, alt veya ilk

34 Kur'an Kıraati'ne yönelik öğretim yaptırılan yerlerin kuruluşu ve buralarda yürütülen tahsilin örnekleriyle birlikte mahiyeti hk. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Alemdar, *XV-XVI. Asırlarda İstanbul Dâru'l-Kurrâ'ları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, "Kur'an-ı Kerîm Öğretimi İle İlgili Müesseseler", Ankara 1996, 42 vd.

35 Geçmişte bu isimleri taşıyan kurumların belki ana temaları belli ve temel öğretim kitapları aynı (Kur'an-ı Kerîm) olabilir ancak meşguliyet dairelerine giren mevzular değişiktir. Bu nüansı ayırt edememekten kaynaklanan anlam kaymalarına bu araştırma esnasında şahit olunmuştur.

36 Pakalın, *Sözlük*, I/399; B. Larousse, V/2897.

37 Aynı eser ve yerler.

kademeyi oluşturan “Kur’an kütüphaneleri/mektepleri”, dâru’l-huffâz orta kademeyi oluşturan “hafızlık kursları”, dâru’l-kurrâ ise üst ya da yüksek kademeyi oluşturan “kıraat enstitüleri” ayarında okullardır³⁸.

Böyle olmasına rağmen dâru’l-Kur’an ifadesinin diğer deyimlere nazaran iki bakımdan ayrıcalığı ve önemi vardır. Bunlardan biri anlam, öteki ise tarihsel öncelik farkıdır. Buna göre dâru’l-Kur’an, şemsiye bir terimdir. Yani belli, hususiyle iptidâî seviyede Kur’an tahsili sunan kütüphanelere/mekteplere dâru’l-Kur’an denildiği gibi her dereceden Kur’an öğrenimi yaptırarak okullara da/medreselere de ortak bir isim olarak dâru’l-Kur’an denmesi âdet olmuştur. Umumiyetle bu tabir, bir ayırım gözetmeksizin tüm Kur’an öğretim kursları/dershaneleri için rahatlıkla kullanılmıştır³⁹. Dolayısıyla her dâru’l-huffâz ve dâru’l-kurrâ, aynı zamanda birer dâru’l-Kur’an’dır ama her dâru’l-Kur’an, bir dâru’l-huffâz ve dâru’l-kurrâ olmayabilir. O hâlde dâru’l-Kur’an, mana itibarıyla diğer iki kurumu/kavramı kapsayacak derecede şü-müllü bir anlam yapısına sahiptir. Ayrıca dâru’l-Kur’anlar, tarihî kıdem açısından da öteki benzerlerinden ayrılmaktadır. Zira belirtildiği üzere İslâm’ın henüz ilk yıllarında oluşturulan ve Kur’an öğretimi ile din eğitimine tahsis edilen Erkam’ın Evi, “dâru’l-Kur’an” diye isimlendirilmişti⁴⁰. Bundan dolayı ondan sonra bu vadiye meydana getirilen her Kur’an talim ve tedris mekânı, bu öncü evin birer devamı olma onurunu hep taşımıştır ve bundan böyle de taşıyacaktır.

38 Nitekim *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*’nin (DİA) “Dârülkurrâ” maddesini yazan Nebi Bozkurt da söz konusu üç kurumu bu şekilde değerlendirmektedir. (bkz. *agn*, 543.) Ayrıca “dâr-ül-huffâzların yüksek kısımlarına ‘dâr-ül-kurrâ’ denilirdi.” (Pakalın, *gös. yer.*) Diğer taraftan “dâru’l-huffâzları, mesleğe yöneltilmiş birer ilkokul ve dâru’l-kurrâların kaynakları olarak vasıflandırmak daha yerinde olur.” (Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, 8.); “Dârulhuffâzların bir ileri aşamasına dârülkurrâ denir.” (B. Larousse, V/2897.)

39 Nitekim Nuaymî (ö. h. 927), Şam’daki her türden Kur’an okullarından bahsederken ve bunlardan yedi tanesini incelerken bir ayrıma gitmeksizin hepsini ortak bir isim (Kur’ân-ı Kerim Evleri) altında ele almakta ve her birini teker teker “... Dâru’l-Kur’ân’ı” başlığıyla okuyucuya sunmaktadır. [Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımeşkî, *ed-Dâris fi Târîhi’l-Medâris* (tahkik: Cafer el-Hinâ), yer yok, 1988, I/3-18.]

40 Bu çalışmanın henüz yukarıda geçen “a) Kur’an Evleri” kısmına/konusuna bkz.

Öte yandan bu kurumlar arasında bir kavram kargaşası sürüp gitmektedir. Çünkü çoğu defa buralarda hangi tür Kur'an icraatının yapıldığı pek dikkate alınmaksızın bu müessese adlarının birbirlerinin yerine kullanılmasında hiçbir beis görülmemiştir. Oysa faaliyet alanları itibariyle bunlar, birbirlerine eşdeğer mesabede işler görmedikleri için ayrı isimlerle zikredilmeleri daha münasip düşer. Bununla beraber anılan adların kullanımında bu kurumların ilgi alanlarından ziyade toplumların tercihlerinin ağır bastığını ve etkili olduğunu söylemek, tarihsel verilere daha yakın durmaktadır. Şöyle ki Kur'an'ın okunması, ezberlenmesi ve kıraat vecihlerinin öğretilmesine yönelik her çeşit eğitimin yapıldığı Kur'an mektep ve medreselerine Eyyûbîler'de "Dâru'l-Kur'an", Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları'nda "Dâru'l-huffâz", Osmanlılar'da ise "Dâru'l-kurrâ" denilmekteydi⁴¹.

b.b. Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ' Müessesesi

Dâru'l-kurrâların Osmanlı Devleti'ndeki kuruluş ve işleyişini, yani kurumsallaşmasını ele alırken kavram konusunda küçük bir hatırlatma yapmakta fayda görülmektedir. O da şudur: Burada dâru'l-kurrâdan kasıt, her tür Kur'an öğretimi yaptırılan yer değil sadece kâfi/yeterli miktarda Kur'anî birikime, yani Kur'an bilgisi bakımından sağlam bir altyapıya sahip olan kişilere üst düzeyde Kur'an eğitimi verilen kurum ve kuruluşur. Daha açıkçası, burada dâru'l-kurrâ, bu ismin çağrıştırdığı asıl anlamıyla söz konusu edilecektir. Bu da onun, "Kıraat İlmi"nin tüm inceliklerinin öğretildiği bir ihtisas medresesi olarak anılması demektir ki buradan mezun olanlar birer "kâfî/kurrâ", yani

41 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, 14, 22-23; karşı. Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, İstanbul 1990, 161. "Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu medreseleri genellikle 'dâru'l-huffâz' şeklinde adlandırmışlardır. Bu adlandırma kısmen Osmanlılar dönemine de uzanmıştır. Timur devri mimarisinde bazı türbelerin çevresinde yer alan külliyelerde hafızların Kur'an okuması için yapılan odalara bu isim verilmiştir. Osmanlılar Kur'an ihtisas medreselerine genellikle Dârülkurrâ demişlerdir." (Bozkurt, *agm*, 544.)

“kıraat âlimi” olmaktadır⁴².

Nitekim bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kurulu düzeni Dinî/İslâmî ağırlıklı bir yapı arz etmekteydi. Bu görünüm, o devletin eğitim-öğretim kurumlarının yapılanmasına da yansımıştı. Bunun bir uzantısı olarak -aynı niteliği taşıyan önceki devlet örneklerinde olduğu gibi Osmanlı'da da en aşağıdan en yukarıya kadar her kademedeki okul ve ders programlarında Kur'an öğretimine mutlaka yer verilmişti. Dolayısıyla genel eğitim içerisinde müfredatında Kur'an (dersi) bulunan mektep ve medreseler, bu çalışmanın ilgi alanına girmemektedir. Aksine burada bahis mevzuu edilecek öğretim kurumları, eğitimi bütünüyle ve özellikle Kur'an Kıraatini hedef alarak düzenlemiş ve sonuçta “Kur'an/Kıraat bilgini” yetiştiren, bu hâliyle de branşlaşma/uzmanlaşma esasına göre faaliyet gösteren orta ve yüksek kademeli bir çeşit “meslek okulları”dır⁴³.

“Osmanlı topraklarının her tarafında çok sayıda dârülkurrâ vardı⁴⁴.” Öyle ki Evliya Çelebi (ö.m.1684), sadece kendi zamanının “İstanbul'unda (Mahmiye-i Kostantniyye'de) elli beş adet dâru'l-kurrâ (i'l-Kur'âni'l-Azîm) var” der ve bunların tek tek dökümünü verir⁴⁵. “Osmanlı devrinde ilk dâru'l-kurrânun, Orhan Gazi'nin saltanat yıllarında İznik'in Fethi (1331)'nden sonra Süleyman Paşa Medresesi ile birlikte ve onun yanında yapıldığı Evliya Çelebi tarafından rivâyet

42 Medreselerin ilk kuruluşundan itibaren bünyelerindeki ihtisas şubelerinden bir tanesi, daima Kur'an İlimleri'ne tahsis edilen bölüm olmuştur. Selçuklu medreselerinde “Dâru'l-Kur'an” denen bu fakültele Osmanlı medreselerinde “Dâru'l-Kurrâ” denirdi. Genel medreselerin birer ünitesi olma dışında müstakil dâru'l-kurrâlar da vardı. (Atay, D. Eğitimi, 22-23, 33-34.) Ayrıca bu konunun ayrıntısı için bkz. Alemdar, *Doktora Tezi*, III. Bölüm'ün tahsis edildiği “Osmanlı'da Kıraat Öğretimi” (s. 101 vd.) üst/ana başlığı altında yer verilen/alınan “IV. Osmanlı Dâru'l-Kurrâlarında Eğitim” (s. 111-135) ve “V. Dâru'l-Kurrâ Mezunlarının İstihdam Alanları” (s. 135-138) alt/ara başlıkları altında incelenen bahisler.

43 Aynı şekilde Osman (Nuri) Ergin de dâru'l-kurrâları, Osmanlı Devleti sınırları içinde müesseseseleşen “Meslek ve İhtisas Mektepleri” kategorisinde değerlendirmiş ve onların ilk sırasında dâru'l-kurrâları ele almıştır. Bkz. *Türk(iye) Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I/169-172.

44 Bozkurt, *agn*, 544.

45 Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Ahmed Cevdet Tab'ı), İstanbul 1314, I/218-220.

edilir⁴⁶." Ancak böyle dense de buradaki dipnotta verilen kaynak üzerinde yapılan incelemede bu kayda rastlan(a)madı.

Bu konuda diğer bir tespit de şöyledir: "Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlıların ilk dâru'l-kurrâsı nazarıyla bakabileceğimiz Bursa'daki Yıldırım Bayezid Dâru'l-kurrâsı, İmam Cezerî'nin gelişiyle (798/1395) Ulu Cami'de açılmıştı⁴⁷" ki bu, "Yıldırım Bayezid'in Bursa'da Ulu Cami Külliyesi'nde camiye bitişik olarak tasarlandığı anlaşılan Dâru'l-kurrâ⁴⁸" dır. Bu bir iki küçük bilgi notundan anlaşılan odur ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun henüz başlangıç yıllarında tesis edilen ilk kurumlardan biri, hiç şüphesiz dâru'l-kurrâ müessesesidir.

Şimdi bunların Osmanlı eğitim bürokrasisinde işgal ettiği hiyerarşik konumları şematik biçimde gösterilecektir. Ama evvelâ, ön bilgi olması açısından şu saptamayı yapmakta fayda görülmektedir. Osmanlı medreselerini beş devrede incelemek, tarihsel süreçle uyuşan bir yaklaşım tarzıdır: Kuruluş, Gelişme, Yükselme, Gerileme ve Çöküş/Kapanış devirleri⁴⁹. Konuyu daha fazla dağıtmamak için aradaki dönemleri bir tarafa bırakıp Osmanlı'nın tesis ettiği öğretim düzeninin bidayet ve nihâyet safhalarını (başlangıç ve sonuç aşamalarını) yansıtan iki tablo sunmakla yetinilecektir.

b.b.a. Osmanlı Eğitim Sistemi (Kuruluş ve Gelişme Devirleri)

1. Yaygın Eğitim

- Cami ve mescitler
- Tekke ve zaviyeler
- Kütüphaneler
- Edebî muhitler

46 M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ/Mimârî", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/545.

47 Baltacı, *Medreseler*, 23.

48 Tanman, *agm*, 545.

49 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I/35 ve buradaki 1 no'lu dipnot.

- Saraylar
- Kitapçı dükkânları, sahaflar ve mücellithaneler
- Kıraathaneler

2. Örgün Eğitim

a) Sivil Eğitim

i. İlk Düzeyde

- Küttap
- Mektep
- Sibyan Mektebi
- Mahalle Mektebi
- Taş Mektep

ii. Orta ve Yüksek Düzeyde

- Umûmî Medreseler

- Selâfîn, Vüzerâ ve Merkezî camilerde oluşturulan ders halkaları
- Muayyen zamanlarda bazı medreselerde düzenlenen ilim meclisleri

- İhtisas Medreseleri

- Dâru'ş-şifâ
- Dâru'l-hadîs
- Dâru'l-kurrâ

b) Askerî Eğitim

- Acemî Oğlanlar Kışlası
- Yeniçeri Ortaları
- Enderûn Mektebi

c) Meslekî Eğitim

- Âhî birlikleri
- Esnaf loncaları
- Halk mektepleri

3. Özel Eğitim

- Enderûn Mektebi
- Şehzâdelerin lala'lar eliyle eğitimi
- Bazı saray, köşk-villâ, konak ve evlerde hususî eğitmen ve mürebbî/mürebbiyeler tarafından verilen eğitim⁵⁰.

b.b.b. Osmanlı Medrese Düzeni (Yükselme Devri: XV-XVIII. Yüzyıllar)

1. İlk Seviyede

- a) Birinci Kademe
 - i. Sıbyan Mektebi
 - ii. Dâru'l-huffâz
 - iii. Dışarıdan özel eğitim
- b) İkinci Kademe
 - i. İbtidâ-i hâriç @ Hareket-i hâriç
 - ii. Dâru'l-kurrâ
 - iii. Muâdil diğer okullar

2. Orta Seviyede

- a) İptida-i dâhil @ Hareket-i dâhil
- b) Muadil diğer okullar

50 Cahid Baltacı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi *İslâm Kurumları Tarihi Ders Notları*, yer ve trz., bilâ-sayfa.

3. Lise Seviyesinde

- a) Tetimme Mûsile-i Sahn
- b) Tetimme Mûsile-i Süleymaniye
- c) Muadil diğer okullar

4. Yüksek Seviyede

- a) Fatih Medresesi (Sahn-ı Semanî)
 - i. İlahiyat
 - ii. Edebiyat
 - iii. Hukuk
- b) Süleymaniye Medresesi (Sahn-ı Süleymaniye)
 - i. Tıp-Göz Hastanesi (Dâru'ş-şifâ)
 - ii. Matematik ve Tabiat Bilimleri (Riyaziyat)
 - iii. Dinî İlimler (Dâru'l-hadîs)⁵¹.

Bu iki tablo incelendiğinde konu açısından dikkati çeken en önemli ayrıntı, dâru'l-kurrâların statüsünün değişmesi olmuştur. Birinci (a) çizelgede (ki Osmanlı'nın Yükselme Dönemi'ne kadar) dâru'l-kurrâlar, yüksek tahsil kademesindeki ihtisas medreseleri bünyesinde yer alırken ikinci (b) çizelgede (ki Osmanlı'nın Yükselme Dönemi ve Yıkılışı'na kadar) ise dâru'l-kurrâlar, artık medreselerin bir bölümü olmaktan çıkarak seviye itibariyle bir tenzil sürecine girmiş ve orta-öğrenim kademesinde bir yere konumlan(dırıl)mıştır. Ya da olaya bir başka açıdan bakılacak olursa buralarda verilen eğitimin niteliği -bir nevi sanat ve zanaat dallarını andırırçasına- özel ve ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu içindir ki daha faydalı ve verimli olabilir mülâhazasıyla kıraat öğretiminin erken yaş dönemine alınmış olduğu varsayımı da hatırdâ tutulmalıdır.

51 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1992, 21.

Osmanlı dâru'l-kurrâlarını -zaman farkı gözetmeksizin- iki başlık altında ele almak, o devrin verili durumuyla mutabakat arz eder. Buna göre Osmanlı İlmiye Teşkilâtı'nın bir parçası olan dâru'l-kurrâlar, "medrese ve külliyelerin hâricinde kurulanlar" ile "medrese ve külliyeler bünyesinde yer alanlar" olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Şimdi bu tasnif kıstas alınarak dâru'l-kurrâların Osmanlı'daki kuruluş ve işleyiş düzeni, iki ana başlık altında incelenecektir.

3. Osmanlı Dâru'l-Kurrâlarının Kuruluşu

a. Medrese-Külliye Dışında Yapılanan Dâru'l-Kurrâlar

Bu kapsama dâhil olan dâru'l-kurrâlar, Osmanlı'da şu şekillerde oluşmuşlardır:

a.a. Evlerde Yapılan Kıraat Öğrenimi

Her toplum ve devirde olduğu gibi bilginin mahiyetine bakılmaksızın Osmanlılarda da "özel eğitim", yaygın öğretim biçimlerinin başında geliyordu. Bu tür eğitimin yoğun bir şekilde yaptırıldığı en uygun mekânlar, hiç kuşkusuz evler olmuştur⁵². Bu doğrultuda kıraat öğretiminin özel olarak verildiği önde gelen yerler, yine şüphesiz ki evler olmuştur. Tamamı veya bir kısmı kıraat öğrenimine tahsis edilmek suretiyle sanki birer dâru'l-kurrâyı andıran veya âdeta dâru'l-kurrâyaya dönüşmüş bu çeşit evler, üç şekilde mütalaa edilebilir:

- a) Birtakım zevat, çocuğuna / çocuklarına (özel ders aldırma / verdirme) andırırçasına) hususî mahiyette kıraat tahsili yaptırmak üzere kendi mülkiyetlerinde bulunan evlerini, bu işin yapılması için açmış olabirler. Bu kişiler, tuttukları özel hocalar marifetiyle evlerinde çocuklarının sağlıklı ve verimli biçimde kıraat eğitimi almalarını

52 "Zenginler kendi çocuklarını talim ve terbiye için muallimleri kendi evlerine getirirlerdi... Halife-emirler, padişah-vezirler de hep bu surette evlerine (saraylarına) muallim getirerek çocuklarının tahsil ve terbiyesine bakarlardı... Bu hâlâ bu usûlde sürüp gitmektedir." (Zeydan, *M. Tarihi*, III/425.)

temin ediyorlardı. Ayrıca bu ev sahipleri/veliler, kendi hayatlarında sürdürülen böylesi bir faaliyetin hatırasını canlı tutabilmek ve vefatlarından sonra da bunu devam ettirebilmek adına bu evlerini, tamamen bu işe tahsis olunmak üzere vakfedebiliyorlardı.

- b) Kıraat alanında öğrenim görmüş ve bu sahanın uzmanı (kârî/kurrâ) olmuş bazı şahıslar da bu ilmi başkalarına öğretecek bir imkân (makam-mevki) bulamamışlar ve bunu yapmayı da çok arzu ediyorlarsa o zaman hanelerini veya onların uygun birimlerini bu işe ayırmış ve buralarda öğrenci kabul ederek kıraat talimi yaptırmış olabilirler.
- c) Gerçekten Kur'an aşığı/bağlısı ve hayra düşkün insanlardan bir bölümü ise sahibi oldukları evlerini, kıraat öğrenmeye hevesli ve kabiliyetli talebelere açar ve buralarda onlar için hususî hoca bile istihdam ederlerdi. Özellikle varlıklı kimseler, kendilerinden sonra buraların yine bu yönde kullanılmaları için genelde fazlalık kabilinden olan bu evlerini -belki de bazı akarlarla birlikte- vakfa bile dönüştürebiliyorlardı.

Şurası kesindir ki tam anlamıyla geçmişte bir dâru'l-kurrâ fonksiyonu icra eden bu çeşit evlerin tümünü tespit etmek, imkân dâhilinde değildir. Ancak bunlardan bilâhare vakıf hâline getirilenleri, vakfiye kayıtlarından öğrenme imkânı varsa da doğrusu bu, çok ciddî ve uzun uğraş gerektiren bir çaba ile gerçekleştirilebilir.⁵³ Ancak biz şunu biliyoruz ki İslâm'da eğitim-öğretimin en önemli ve vazgeçilmez halkalarından biri, ulema, vüzera vs. eşrafın, evlerinde akdet-

53 Sözelimi, kısıtlı/sınırlı bir araştırma ile *Bursa Şer'iyye Sicilleri Arşivi* kayıtlarında mevcut vakfiyelerde bu tür üç örnek eve tesadüf edilmiştir. İçlerinde Kur'an talimi ve tedrisi ile tilâveti ve kıraati gibi faaliyetlerin yapılmasına tahsis edilen ve bu yönleriyle birer dâru'l-Kur'an'ı andıran bu ev tipindeki dâru'l-kurrâ'lardan Bursa'da saptanan üç tanesi şunlardır: 1. İbrahim Paşa Mahallesi'nde bulunan, Hacı Abdülkerim Rasil kızı Züleyha Hatun tarafından vakfedilen ve Cemaziyülevvelin başları 1119 tarihli vakfiyede zikredilen ev (BŞSA, Defter: B190, Varak: 73a); 2. Küplü bekâr diye bilinen yerde bulunan, Hacı Hüseyin oğlu Hacı Muhammed tarafından vakfedilen ve 22 Cemaziyülahır 1121 tarihli vakfiyede zikri geçen ev (BŞSA, Defter: B189, Varak: 85b); 3. Tefsir-hân Mahallesi'nde bulunan, İbrahim oğlu Hacı Hüseyin Ağa tarafından vakfedilen ve 25 Cemaziyülahır 1122 tarihli vakfiyede mezkûr ev (BŞSA, Defter: B155, Varak: 104. Poz).

tikleri tedris meclisleridir⁵⁴.

a.b. Cami ve Mescitlerde Açılan Dâru'l-kurrâlar

Hız. Peygamber, Medine'de kendi ismiyle anılan mescidini, ibadethane olmanın ötesinde bir "Kur'an evi" hâline getirmişti. Bu örnek, sonradan inşa edilen mescit ve camilere sirayet etti ve onlar da -sadece namaz kılınan yerler olma(ları)nın dışında- birer "Kur'an/Kıraat Eğitim Merkezi" hüviyetine büründüler. Bu sebeple hem Osmanlı öncesi devirlerde hem de Osmanlı döneminde dâru'l-kurrâların en çok birlikte faaliyet gösterdiği mekânlar, cami ve mescitler olmuştur. Ta İslâm'ın ilk asrından itibaren "mescidlerin tesisinden sonra, Kur'an öğreniminin veya bir başka deyişle kıraat taliminin, evlerden mescidlere kaydığı tarihî bir gerçektir⁵⁵." Zaten camiler, İslâm Tarihi'nin hemen hemen her döneminde Kur'an/Kıraat talimi ve Fıkıh tedrisine tahsis olunmuş idi⁵⁶. Osmanlı dâru'l-kurrâları, genellikle cami ve mescitlerin

54 Zeydan, *M. Tarihi*, III/434. Ayrıca evlerin tarih boyunca (özellikle mektep ve medreseler kurulmadan ve okullaşma oranı yükselmeden önce) müslüman toplumların ilmi-medenî hayatlarına yaptıkları katkılar ve oynadıkları roller hakkında fikir ve malumat edinmek için bkz. Taqiyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâbü'l-Mevâz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr/Hitâtü'l-Makrizî*, Beyrut, trz., II/51-79; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (çev. Ali Yardım), İstanbul 1976, 108-130. Bazı evlerin geçmişteki fonksiyonlarını andırıcısına yakın tarihimizden hem de konuyla doğrudan ilişkili bulunan bir ev faaliyet örneği şudur (ki biz de bu anekdota yakinen tanık olanlardanız): Her ikisi de -sanki birbirinin ardı sıra sayılabilecek kısa zaman aralıklarıyla- 20 (yirmi) küsur sene evvel Rahmet-i Rahman'a kavuşan Reîsü'l-kurrâ Abdurrahman Gürses Hocaefendi (1325/1909-10.08.1999) ile onun talebesi ve kendisinin manevî oğlu olarak addettiği İsmail Biçer (1947-26.03.1998) arasındaki hoca-talebe ilişkisi, büyük ölçüde evde yürütülür. Şöyle ki Abdurrahman Hoca, İsmail Hoca'daki Kur'an'ı güzel okuma yeteneğini keşfeder ve ona Kıraat İlmi'ni öğretmeye karar verir. Fakat Abdurrahman Gürses, aşırı meşguliyet ve vakitsizlikten yakınan ve de buna fırsat olamayacağını belirten İsmail Biçer'in yakasını bir türlü bırakmaz ve mütemadiyen onun/öğrencisinin evine bizzat gidip gelerek ona Kıraat-ı Aşere'yi bitirtir ve ardından icazet(nâmesi)ni hazırlayıp ona takdim eder. Onlar bu dersleri, bazen -önce Abdurrahman Gürses'in sonra da İsmail Biçer'in İmam-Hatip olduğu- İstanbul Bayezid Cami-i'nde yaparlar bazen de Hocaefendi'nin evinde sürdürseler bile bu işi ağırlıklı olarak öğrencinin evinde yürüterek hitama erdirirler. Bu başarı, hiç şüphesiz Abdurrahman Gürses'e aittir. Zira o değeri keşfeden ve peşinden onu âdeta emr-i vaki ile kârf olmaya zorlayan bizâtihi kendileridir. (Cenâb-ı Hakk, her ikisine de rahmetiyle muamele eylesin!)

55 Tetik, *Kıraat*, s. 154.

56 Zeydan, *M. Tarihi*, III/425.

içerisindeki bir birimde veya onlarla bitişik vaziyette yahut onların çok yakın çevresinde kurulurlardı. Bu şekilde "cami ve mescidlerde kıraat ilminin okutulduğu özel bölümlere, Osmanlılar dâru'l-kurrâ adını vermişlerdi⁵⁷."

Dâru'l-kurrâların bu modelde camilerin dâhilinde veya etrafında tesis edilmeleri, oralarda okutulan ilimlerle alâkası bakımındandır. Zira cami-mescitler, âdeta dâru'l-kurrâların laboratuvarları olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, umumiyetle cami hizmetlileri kadrolarına kalifiye eleman yetiştiren bu müessese mensupları, buraları kullanarak tatbikat yapma imkânı / fırsatı bulurlardı⁵⁸. "Camiler uzun süre bilhassa Kur'an ve hadis tahsilinin merkezi olma özelliğini korudular... Bu çerçevede dâru'l-kurrâların büyük kısmının selâtîn, vüzerâ, âyân ve eşrâf camileri bünyesinde yer aldığını unutmamak gerekir⁵⁹." Hülâsa ibadethaneler, hiçbir zaman 'öğretim yeri' olma özelliklerinden uzak kalmamışlardır. Zaten eğitim kurumları da genellikle mabetlerde ve onların hemen yanı başlarında kurulmuş ve gelişme göstermişlerdir. Nitekim İslâm bilim ve kültür müesseseleri de evveleminde mescit ve cami sınırları içinde veya civarında yapılmışlardır⁶⁰.

Bu çeşit dâru'l-kurrâ örnekleri, Osmanlı'nın hükümran olduğu zaman ve mekânlarda pek çoktur. Öyle ki Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde şu tespitite bulunmaktadır: "Evvelâ ne kadar selâtîn, vüzerâ ve gayri a'yân-ı kibâr camileri varsa her birisinde mutlaka bir dâru'l-kurrâ bulunur⁶¹." Seyyah yazarın bu gözlemini ihtiyatla karşılamakla beraber çoklukta kinaye olduğunu kabullenmekten de kendimizi alamıyoruz. Burada bunlardan misal bâbından şunlar zikredilebilir: Şam'da Emevî (Ümeyye) Cami-i⁶², Kahire'de el-Ezher Cami-i⁶³,

57 Bozkurt, *agm*, 543.

58 Baltacı, *Medreseler*, 22-24.

59 Bozkurt, *agm*, 543-544. Bununla da kalmadı ve "yeni ilimlerin, eskilere eklenmesine rağmen, cami başlıca tedris merkezi olmakta devam etti." (Pedersen, *agm*, 47.)

60 Zeydan, *age*, III/406; Baltacı, *Medreseler*, 3.

61 E. Çelebi, *Seyahatnâme*, I/318.

62 "Bu camideki ders halkalarından birçoğu kıraatle ilgiliydi." (Bozkurt, *agm*, 543.)

63 "Burada da kurulduğu günden beri Kur'an dersleri okutulmuştur." (Bozkurt, *agm*, 544.)

İstanbul'da II. Bayezid(-i Velî) Cami-i⁶⁴, Arab Cami-i⁶⁵, Muhammed Paşa Cami-i⁶⁶, Kara Mustafa Paşa Cami-i⁶⁷ ve Çırçır Mescidi⁶⁸'nde bulunan dâru'l-kurrâlar ile İmam-zâde⁶⁹, Hüsrev Kethüdâ⁷⁰ ve Mustafa Ağa⁷¹ dâru'l-kurrâları; Bursa'da Yıldırım Bayezid⁷² ve Mahmud Bey⁷³ dâru'l-kurrâları; Konya'da Hacı Ali Dâru'l-huffâzi⁷⁴; Amasya'da Çeribaşı⁷⁵, Sultan Hatun⁷⁶, Şeyh Mehmed Ağa⁷⁷, Abdullah Paşa⁷⁸ ve Ali Çelebi⁷⁹ dâru'l-kurrâları.

64 *Evlîya Çelebi Seyahatnâme'si'nin I. Kitabı'nın Transkripsiyonu*, (Neşre haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, 60; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmi'* (Zeyli ile birlikte neşre haz. Ali Satı), İstanbul 1865, I/14; krş. aynı eserin Türkçesi: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (çev. ve yayına haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I/36. Birtakım vesikalarda buradaki dâru'l-kurrâdan "mektep=okul" olarak bahsedilmektedir ki "Dâr-ül-kurrâlar, bazı kaynaklarda (mektep) şeklinde geçer." (İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, II/295.)

65 E. Çelebi, *Seyahatnâme*, I/183.

66 E. Çelebi, *gös.yer.*

67 *Ay.yer.*

68 Ayvansarâyî, *H. Cevâmi'*, I/74; krş. C. *Ansiklopedisi*, I/113.

69 Burası "İmâret Cami-i bitişiğinde" yapılmıştır. (E. Çelebi, *age*, I/131.)

70 Burası da "Molla Hüsrev Cami-i bitişiğinde yapılmıştır." (E. Çelebi, *age*, I/131; Ayvansarâyî, *age*, I/201; krş. C. *Ansiklopedisi*, II/50.) Ayrıca bunun "vakfiye tarihi 1465'tir." (Tanman, *agm*, VIII/547.)

71 Burası "Dıra(ğ)man Cami-i karşısındaki köşede" idi. (Ayvansarâyî, *age*, I/113; krş. C. *Ansiklopedisi*, I/150.)

72 Burası "Ulu Cami'de açılmış olup, aynı zamanda Osmanlılar'ın ilk dâru'l-kurrâsi sayılır." (Baltacı, *Medreseler*, 23.)

73 Burası "Ulu Cami yakınlarında bulunmakta"dır. (Mefail Hızlı, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1991, 148-149.)

74 "Konya (şehir) merkezinde birçok dâru'l-huffâz bulunmaktadır... Bunlardan XIX. yüzyılda ayakta kalanlardan 28-29 adedi tesbit edilmiştir... Bir tanesi de Şerefeddin Cami-i'nin kuzey karşısında bulunan..."dır. [Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998, 130-131.]. Burası Karamanoğulları'ndan Osmanlı'ya intikâl ettiği için, ilk kuruluşunda aldığı ismi sonra da muhafaza etmiştir. (Tanman, *agm*, 546.) Zaten "dâru'l-huffâz, dâru'l-kurrâ/kurrâhâne" anlamında kullanılmaktaydı. (Arabacı, *age*, s. 132'deki 521 no'lu dipnot.) el-Hâc Ali b. Mehmed b. Sâlih isimli bir kişiye ait olan "Hacı Ali Dâru'l-huffâzi Vakfiyesi", *Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi* (Ankara), defter no: 594, sayfa no: 12'de bulunmaktadır.

75 Burası "Çeribaşı Cami-i altında"dır. [Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi I/ Mukaddime* (Sadeleştirenler: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Ankara 1986, I/215.]

76 Burası "Balıbey Cami-i'nin yanında"dır. (Hüsâmeddin, *A. Tarihi*, I/215-216.)

77 Burası "Mehmed Paşa Cami-i'nin güney tarafında"dır. (Hüsâmeddin, *age*, I/216.)

78 Burası "Abdullah Paşa Cami-i'nin doğusunda"dır. (Hüsâmeddin, *gös.yer.*)

79 Burası "Kurşunlu Mahallesi'ndeki Cami'nin batı tarafında"dır. (*ay.yer.*)

a.c. Tekke⁸⁰ ve Zaviye⁸¹lerde Oluşturulan Dâru'l-kurrâlar

Özellikle tasavvufî meşrepleri, ilimle çok yakından alâkadar olma-ya müsait hatta ondan uzak kalmayı kerih gören bir anlayışı öngören kimi tarikat şeyhi, halife ve mensupları, dergâhlarının uygun yerlerine veya hemen yanı başlarına bina ettikleri yapıları dâru'l-kurrâ'ya dönüştürerek burada Kur'an/Kıraat dersleri okut(tur)muşlardır. Birtakım tasavvufî akımlara ait böylesi toplanma ve zikir-ayin mekânlarıyla birliktelik ya da o tür yerlerin bir parçası olma özelliği arz eden dâru'l-kurrâların şeyhliğini, çoğu kez, aynı zamanda o tarikatın şeyhi veya halifesi makamında bulunan zât yürütürdü. Zaten genellikle tasavvufî yönünün yanında bir de "kurrâ" olma meziyetini haiz kişiler, idare ettikleri tekke ve zaviyelerinin yanına dâru'l-kurrâ ekleme yoluna gitmişler; dolayısıyla iki şeyhliği birden yürütmüşlerdir.

Ayrıca bunlar ve buraların talebeleri de ekseriyetle yine o tarikat müntesipleri, yani o tekke ve zaviyenin müdavimleri arasından çıkmıştır. Aynı zamanda birer "Halk Eğitim(i) Merkezi" niteliği taşıyan tekke ve zaviyelerden bazıları, Kur'an/Kıraat öğretim hizmeti de üstlenmiştir ki bunlardan birkaç örnek şöyledir: Mısır'da Hankâh-ı Şeyh⁸², İstanbul'da Şeyh Atâullah⁸³ ve Bursa⁸⁴ tekkeleri; Konya'da

80 Tasavvufî bir terim olan Tekke(-gâh/tekye); tasavvuf erbabı olan derviş-sofllerin, yani tarikat ehlinin bir araya geldikleri, toplanarak şeyh veya halifesinin idaresinde zikir, ayin ve ibadet yaptıkları, seyr u sülük ile meşgul oldukları, nefis terbiyesi gördükleri, ruhen ve ahlâken eğitildikleri ve uzak yerlerden gelen tarikat mensupları veya Tanrı misafirlerinin ağırlandıkları yer(ler)dir. Tekkeler birtakım beşerî, dinî ve içtimâî ihtiyaçlar karşılanacak şekilde yapılmış olup bunların büyüklerine "hânkâh" ve "dergâh", merkezî pozisyonda bulunanlarına ise "âsitâne" denir. (Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1995, 521-522; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, 707-708.)

81 Zaviye, tekkenin küçüğüne verilen isimdir. Zaviyeler genelde şehir ve kazaların kenarlarında ve yerleşim merkezlerine uzak yerlerde kurulurdu. (Uludağ, *Sözlük*, 583; Cebecioğlu, *Sözlük*, 778.)

82 Şeyhü Hankâhı'nda gayet kapsamlı bir ders programı vardı ve bu meyanda kıraat okutulmakta idi. (Pedersen, *agm*, 59.)

83 Kanlıca Nakşî Dergâhı Postnişini Şeyh Atâullah Efendi, tekkesinde tasavvuf ve kıraat hizmetlerini birlikte sürdürmüştür. (Recep Akakuş, *İslâm'da Kur'an Öğretimi ve Gönenli Mehmed Efendi*, İstanbul, trz., 80-86.)

84 İstanbul'un Fethi'nden sonra faaliyete geçirilen bu tekke, günümüzde Eminönü Arpacılar Cami-i olarak hizmet vermektedir. (Akakuş, *K. Öğretimi*, 74 vd.)

Melek Hatun Dâru'l-huffâzî⁸⁵, Amasya'da ise Mahmud Çelebi⁸⁶ ve Nuh Bey⁸⁷ dâru'l-kurrâları.

a.d. Türbe Kenarlarında Tesis Edilen Dâru'l-kurrâlar

Türbeler, genelde ya mal-mülk ya da makam-mevki itibariyle yüksek zümreyi oluşturan zevatı, öldükten sonra ağırlayan sanat abidesi mezarlardır⁸⁸. Öyle bir misyonu yüklenmeleri hasebiyle hem bu çeşit anıt mezarın hem de bunun içinde ebedî istirahat içinde bulunan zatın görkemine yakışır vaziyette bunların hemen yanı başına bir de dâru'l-kurrâ yapılmıştır. Numuneleri az olsa da bunları tesis edenler, ya bu türbeleri kendileri için daha ölmeden yaptıran şahıslar veya onlar öldükten sonra kendileri adına o türbeyi de yaptıran yakınlarıdır. İster bizzat ölen kişi isterse onun ardında kalanlar tarafından kurulmuş olsun, türbelerin yanında meydana getirilen dâru'l-kurrâların amacı, olsa olsa oralarda yatan kişinin ruhunu şâd etmektir. Zira müslümanlar arasında ölünün arkasından hayır-hasenat yapmak ve onun ruhuna Kur'ân-ı Kerîm okumak/okutmak, kökleşmiş gelenekler arasında yer alma yanında geride kalanların yerine getirmesi gereken vazifeler cümlesindedir. Türbeye bitişik derecede yakın vaziyette (sözgelişi, türbe hazînesinin içinde) bir dâru'l-kurrâ inşa etmek, iki hedefi aynı anda gerçekleştirmek anlamına gelir: Bir ilim müessesesi oluşturmak ve Kur'an okut(tur)mak. Böylece ölen kişinin günahlarının dolayısıyla kabir azabının azalacağına ve orada rahata, huzura kavuşacağına inanılır.

Buna dayanarak J. Pedersen, çok haklı olarak şu yaklaşımda bulunuyor: Türbeler, kurrânın bilhassa görev yaptığı yerlerdendir ki umu-

85 Burası Ali Gâv Tekkesi yanında bulunmaktadır. (Arabacı, *Medreseler*, 136.)

86 Burası "İçeri Şehir'de Karatay Mahallesi'ndeki Mahmud Çelebi Tekkesi'nin bitişindedir." (Hüsâmeddin, *A. Tarihi*, I/217.)

87 Burası "Yakutiye Mahallesi'ndeki Yakutiye Zâviyesi'nin bitişinde" dir. (Hüsâmeddin, *gös.yer.*)

88 Ş. Sami, *K. Türki*, I/393-394; Pakalın, *Sözlük*, III/539; *Türkçe Sözlük*, MEB, IV/2948-2949; ayrıca türbelerin Türk Kültür ve Medeniyeti'ndeki yeri ve mimarî hususiyetleri hk. bilgi için bkz. *Türk Ansiklopedisi*, Komisyon, MEB, Ankara 1975, XXXII/50-56.

miyetle kurrâ buralardan eksik olmazdı⁸⁹. Çoğunlukla varlıklı kimse-lerin, “öldükten sonra türbelerinde Kur’an okunması ve öğretilmesi” için vasiyette bulunması ve bunun yapılmasını garantiye almak için de vakfiye düzenlemesi esprisine dayanan “türbe-dâru’l-kurrâ” modeline şu örnekler verilebilir: Dımeşk’te Efrîdûniye ve Eyyûbî hükümdârı el-Melikü’l-Eşref⁹⁰, Meşhed’de İmam Ali er-Rızâ⁹¹’nın türbeleri, Şiraz’da ünlü kıraat bilgini ve üstâdı İbnü’l-Cezerî’nin kurduğu, ölünce de defnedildiği kendi adını taşıyan dâru’l-kurrâ⁹² ile İstanbul’da I. Abdülhamid⁹³, III. Mustafa’nın kızı Şah Sultan⁹⁴, Mâlûl-zâde diye bilinen Seyyid Muhammed Fâzıl⁹⁵, Şemsi Paşa ve Hacı Paşa⁹⁶, Sokollu Mehmed Paşa⁹⁷ Türbeleri ve Boyacı Kapısı Mezarlığı⁹⁸; Bursa’da ise Emircan Türbesi⁹⁹.

a.e. Müstakil Olarak İnşa Edilen Dâru’l-kurrâlar

“Osmanlı dârülkurrâlarında görülen en önemli özellik, bu yapıların genellikle büyük veya küçük kapsamlı bir külliye (medrese)nin programı içinde yer almış, en azından bir cami veya mescidin yanında inşâ

89 Pedersen, *agm*, 19, 83.

90 VII/XIV. yüzyılda inşâ edilmişlerdir. (Bozkurt, *agm*, 545.)

91 Timur devri mimarisinde bazı türbelerin çevresinde yapılan Kur’an odalarına “dârulhuffâz” denirdi ki bunlardan biri de budur. (Bozkurt, *agm*, 544.)

92 Bkz. Alemdar, *Doktora Tezi*, 107-109’da ele alınan “III. Kıraat’ın Osmanlı’ya Girişi / A-Bursa’da Kıraat Öğretiminin Başlaması” konusu.

93 O. Ergin, *M. Tarihi*, I/170.

94 Bozkurt, *gös.yer*.

95 Bu şahıs “Zincirlikuyu yakınında vâlidelerinin dâru’l-kurrâlarının hazîresinde medfûndur.” (E. Çelebi, *Seyahatnâme*, I/156.)

96 Her iki türbe ve daru’l-kurrâ Üsküdar’dadır. (E. Çelebi, *age*, I/203; Konyalı, *Ü. Tarihi*, II/294-295.)

97 “Sokollu Mehmed Paşa Dâr’ül-Kurrâsı, Camii Kebir Caddesi üzerinde ve (adı geçenin) türbesinin sol tarafındadır.” (Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi II/Eyüp Medreseleri ve Mektepleri*, İstanbul 1993, 26.)

98 “Bu mezarlıkta Şeyhu’l-İslâm Ebu’l-Meyâmin Mustafa Efendi ve Eskici Hasan Dede gömüldür. Bu kabristanın yakınında ise Şeyhu’l-İslâm Es’ad Efendi’nin kârgir Dâru’l-Kurrâ’sı olup...” (Ayvansarayî, *H. Cevâmi*, I/11-12; C. *Ansiklopedisi*, I/35.)

99 “İbrahim Paşa Mahallesi’nde bulunan ve Hoca Emircan b. Hacı Abdullah adında birinin yattığı türbenin yanında onun tarafından yaptırılan Emircan Dâru’l-kurrâsı vardı.” (Hızlı, *agt*, 147.)

edilmiş olmalarıdır. Tek başına tasarlanmış olan dârülkurrâlar, tasarımları açısından olduğu gibi, bu yönleri ile de istisnâ teşkil etmektedirler¹⁰⁰." Ancak böyle olmasına rağmen dâru'l-kurrâ müessesesi, esasen kendini bu tip yapılanmada belli etmiştir. Çünkü kuruluşu, işleyişi, finansman durumu ve kaynakları itibariyle böylesi dâru'l-kurrâlar, tamamen bağımsız bir görünüm arz etmektedir. Bu hâliyle bir dâru'l-kurrânın nasıl tesis edildiği, işlevini ne şekilde sürdürdüğü ve ihtiyaçlarının/giderlerinin nere(ler)den karşılandığı gibi noktaları belirlemek ve açıklığa kavuşturmak, oldukça kolaylaşmaktadır.

Bir yere bağlı olmaksızın ya da bir kuruluşun bünyesinde yer almaksızın, yani başka bir kurumun ünitesi konumunda bulunmaksızın kurulan/açılan dâru'l-kurrâlar, yapısal olarak mahalle/sıbyan mektepleriyle büyük benzerlikler gösterirler. Zira her iki öğretim kurumunun fizikî plânları hemen hemen aynıdır: Yekpare bir mekândan oluşurlar. Kare prizma veya altıgen yahut -nadir de olsa- sekizgen geometrik gövdenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Büyükçe bir kapısı vardır ve pencereleri, duvarların yüksek kısımlarında bulunur¹⁰¹. Bu yüzden ki dâru'l-kurrâlarla mektepler, hep birbirleriyle karıştırılır. Bu durum çoğu kez tarihî vesikalara ve eserlere de yansır¹⁰².

Bu surette inşa edilen müstakil durumdaki Osmanlı dâru'l-kurrâları, mâlî özerkliğe de sahipti. Nitekim bunların ödenek ve masrafları, bizzat kurucuları tarafından temin edilmekteydi. Şöyle ki bu müesseseleri yapan ve öğretime açanlar, onların malî külfetlerini de üstlenirlerdi. Bunun en pratik yolu da bunlar için özel vakıflar meydana getirmektir. İşte bu kurumlar adına faaliyette bulunan vakıfların akarlarından elde edilen gelirler, onu vakfedenin vakfiye şartnamesinde belirttiği üzere dâru'l-kurrâ binası, hoca ve talebesi ile çalışanlarına

100 Tanman, *agm*, 548.

101 Tanman, *ay.yer*.

102 "Dâr-ül-kurrâlar, bazı kaynaklarda (mektep) şeklinde geçer. Üsküdar'daki Mihr-imah, Atık Valide Sultan Dâr-ül-kurrâları mektep gibi de gösterilmişlerdir." (Konyalı, *Ü. Tarihi*, II/295.) Bir başka misal de şudur: Evliya Çelebi, II. Bayezid (-i Veli) Cami-i'nde bir "dâru'l-kurrâ"dan bahsederken Hüseyin Ayvansarâyî, aynı kurumdan "mekteb" diye söz etmektedir ki bu yazarın eserinin Türkçesi'nde de bu yer "okul" olarak geçmektedir. (*Seyahatnâme*, I/60; *H. Cevâmi'*, I/14; *C. Ansiklopedisi*, I/36.)

tahsis edilirdi. Dâru'l-kurrânın banisi ve vâkıfı ölmüş olsa bile bu işler, aksamadan vakıf mütevellisi vâsıtasıyla yürütülürdü. Böylece bu kuruluşların, maddî sıkıntı problemi çekmeden ve fonksiyonlarını (işlev ve işlerliklerini) yitirmeden ayakta kalmaları sağlanırdı¹⁰³.

Bu tarzda kurulan dâru'l-kurrâlardan sadece Şam'da bir zamanlar yedi tane olduğundan bahsedilir: Haydâriye, Dilâmiye, Cezeriye, Rişâiye¹⁰⁴, Sencâriye, Sâbûniye ve Vecîhiye¹⁰⁵. Bunlardan başka yine Şam'da "Dâru'l-Kur'an" ismiyle anılan Şeyh İbnü Ömer Medresesi vardı¹⁰⁶. Anadolu topraklarındaki örnekler gelince; bunlar arasında İstanbul'da Bosnalı Mehmed Paşa ve Müftî-zâde¹⁰⁷, Üsküdar Valide ve Esmâhan¹⁰⁸ dâru'l-kurrâları ile Kasımpaşa'da adları belirtilmeyen üç dâru'l-kurrâ¹⁰⁹; Bursa'da Zeyrekzâde¹¹⁰ ve Hoca Yakub¹¹¹, Trabzon'da Hatuniye ve Fatih¹¹², Kütahya'da Cafer Paşa¹¹³, Amasya'da Sultan Bayezid¹¹⁴ ve Lüleburgaz'da Sokollu Mehmed Paşa¹¹⁵ dâru'l-kurrâları; Konya'da Hasbey ve Hundî Hâtun¹¹⁶ ile Ferhûniye¹¹⁷ dâru'l-huffazları, Karaman'da ise Hacı Şemseddin Dâru'l-huffâzı¹¹⁸ sayılabilir.

103 Bu çalışmanın aşağıda ele alınacak olan "TV. Osmanlı Dâru'l-Kurrâlarının İşleyişi" kısmında bu hususa dair örnek ve açıklamalara yer verilecektir.

104 "Şam'ın ilk dâru'l-kurrâsını, Dimeşk kurrâsından Rişâ' b. Nazif kurmuştur... ki bu müesseseye, bânisi ve hocasının ismine izâfeten Rişâ' iye Dâru'l-Kur'an'ı denilmiştir." (Bozkurt, *agm*, 544.)

105 Bu kuruluşlar ve banileri hk. bilgi için bkz. Nuaymî, *Medâris*, I/3-18.

106 Baltacı, *Medreseler*, 14.

107 E. Çelebi, *Seyahatnâme*, I/131.

108 E. Çelebi, *age*, I/203; Konyalı, *Ü. Tarihi*, II/294-295.

109 E. Çelebi, *ay.es.*, I/178.

110 Hızlı, *agt*, 150.

111 Tanman, *agm*, 546.

112 *Ay.yer.*

113 Bozkurt, *agm*, 544.

114 Hüsâmeddin, *A. Tarihi*, 215.

115 Buradaki dâru'l-kurrâ 1569-1571 tarihlerini taşıyor. (Tanman, *agm*, 547.)

116 Arabacı, *age*, 133-134.

117 Baltacı, *Medreseler*, 14.

118 Burası Bezzâziye veya Bedesten Mahallesi'nde bulunuyordu. (İbrahim Hakkı Konyalı, *Karaman Tarihi*, İstanbul 1967, 586.)

b. Medrese-Külliye Bünyesinde Yer Alan Dâru'l-Kurrâlar

"Medrese" kelimesi, "de-ra-se" fiilinin zaman-mekân ismi ve mim'li masdarının müennes kipidir. Medrese lafzının aslı, 'mihrâb' vezninde "midrâs" olup "Kur'an tilâveti yapılan yer" demektir. Bu kavram, yahûdilerden esinlenerek kullanılmıştır ki onlar, Ahd-i Atîk okudukları mekâna "midrâsu'l-yehûd" derlerdi. 'Minber' kalıbındaki "mid-res" de orada okunan kitap, yani Tevrat'tı. Müslümanlar daha sonra 'midrâs' deyimini onlardan ödünç alarak "medrese"ye çevirdiler ve "içerisinde Kur'an dâhil her çeşit ders işlenen okul türü mahallere" bu ismi verdiler¹¹⁹.

"Külliye" ise büyük camilerin çevresine yapılmış, dolayısıyla merkezinde cami bulunan ve birtakım toplum hizmetleri sunan yapıların oluşturduğu, çeşitli fonksiyonları olan ve mimarî kompozisyonu andıran devasa bir tesistir. Cami odaklı sosyal-kültürel bir merkez olan külliye meydana getiren diğer unsurlar şunlardır: Medrese, kütüphane, hamam, aşevi, hastane, okul(lar), han, imarethane, çeşme/sebil vs.dir¹²⁰. Tam teşekküllü bir külliye tüm bu ünitelere sahip olmalıdır. Ancak bunların bir kısmının eksikliği, o manzumenin külliye olma özelliğine zarar vermez¹²¹.

Külliye hem yapı elemanları hem de işlevi açısından medreseden daha kapsamlıdır ve bu arada medreseyi de içine alır. Böylece külliye ile medrese arasında içlem-kaplam ilişkisi vardır. Dolayısıyla her medrese, külliye niteliğinde olmayabilir ama her külliye, aynı zamanda bir medrese hüviyetindedir. Bu hâllerıyla külliyeler, medreselerin daha donanımlı, büyük ve gelişmiş bir üst versiyonlarıdır. Öte yandan külliyenin "medrese/üniversite" anlamında kullanıldığı da vakidir. Selimiye Külliyesi, Fatih Külliyesi ve Süleymaniye Külliyesi gibi¹²².

119 M. Âsım, *Kâmûs*, II/916-918.

120 *Türk Ansiklopedisi*, XXII/419; krş. Feridun Akozan, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII/304.

121 Akozan, *agm*, *gös.yer*.

122 *Türk Ansiklopedisi*, *gös.yer*.

Medreseler, İslâm Dünyası'nda sonradan ortaya çıkan kuruluşlardır. Sahabe ve Tabiûn neslinin yaşadığı ilk devirlerde onlar bilinmiyordu. Medreseler ancak H. IV. asırdan itibaren tesis edilmeye başlandı. İslâm Tarihi'nde medreseyi ilk defa kurma şerefi Nisabur halkına aittir. Nitekim ilk olarak onlar, Beyhâkiye Medresesi'ni yaparak faaliyete geçirdiler. Bunun ardından Emir Nasr b. Sebüktekin, Sultan Mahmud b. Sebüktekin ve Sa'diyye medreselerini inşa ettiler. Dördüncü ve eskilerin en meşhuru olarak Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'ni kurduklar. Bunun en önemli özelliği ise ilk defa buraya kadrolu ve maaşlı fukaha-öğretici (müderres)lerin tayin edilmiş olmasıdır ki bunlar, Selçuklu Sultanı Alparslan (ö.465/1072)'ın oğlu Melikşâh (ö.485/1092)'ın kudretli veziri Nizâmülmülk (ö.485/1092)¹²³'e bağlı olarak çalışıyorlardı. Sözgelimi, "*Kitâbü't-Tenbîh fi'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*" adlı eserin sahibi Ebû İshâk eş-Şîrâzî el-Firûzâbâdî (ö.476/1083), bu medresede ve bu konumda müderreslik yapanlardan biridir. Bundan sonra medreselerin açılışı her tarafta yaygınlaştı. Mısır'da kurulan ilk medrese Nâsırıyye Medresesi'dir. Bunu Kamhiyye, Yûsufiyye ve Sultan Salâhaddin Medreseleri takip etti. Daha sonraları ise birçok Türk sultan ve veziri, bu geleneğe uyarak memleketlerinde medrese açma yoluna gittiler¹²⁴.

Osmanlılar'da ilk medrese, 731/1330-1331'de beyliğin o tarihteki yönetim merkezi olan İznik'te yapılmıştır. Burada açılan ilk Osmanlı medresesi, onun banisi ve aynı zamanda o sıralar beyliğin başında bulunan Orhan Gazi (ö.m.1361)'nin ismine izafeten "İznik Orhaniyesi" adıyla anılmıştır¹²⁵. Osmanlı'yı altı asırdan fazla ayakta tutan en

123 Corci Zeydan; "İslâmiyet'te medreseleri ilk tesis eden zâtn Nizâmülmülk olduğu hemen bütün İslâm tarihçileri tarafından müttefikane kabul edilmektedir." (*M. Tarihi*, III/426) dese de bu, tartışmalı bir konudur. Ancak üzerinde görüş birliğine varılan husus, onun medreselere bir çeki-düzen (nizam) verdiği, onları devlete bağlı (resmî) organlar haline getirdiği ve müderreslere kamu mâliyesinden ücret (maaş) bağlayarak onları memur statüsünde çalıştırdığı gerçeğidir. Nitekim "Nizâmülmülk, İslâm aleminde kendi ismi ile anılan çok sayıda medrese kurmuş ve oralara muntazam yüksek maaş ödediği müderres ve alimler tayin etmiştir." (A. Çelebi, *E. Tarihi*, 213.)

124 Makrizî, *Hitat*, II/362-363.

125 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, 1; M.C.B., "Mescid/Medreseler", *İA*, MEB, İstanbul 1993, VIII/71-72.

önemli ve güçlü dinamiklerden biri, hiç şüphesiz "İlmiye Teşkilâtı" ve bunun kurumsal bazda en gelişmiş ve ileri düzeyde organları durumundaki "medreseler"dir. Osmanlı Devleti'nin idaresini elinde tutan sultan/padişah, vezir ve paşalar bunun farkında ve bilincinde oldukları içindir ki bunların sayısını arttırmaya, eğitim seviyelerini yükseltmeye ve kadrolarını zenginleştirmeye özen göstermişlerdir. Bu sayede Osmanlı topraklarının her tarafında irili ufaklı medreselere ve pek çok ulemaya rastlamak mümkün olmuştur.

Osmanlı'nın şahsında medreseler, tarihlerinin en görkemli dönemlerini, -devletin de yükselme (imparatorluk) devrini sürdürdüğü XV-XVI. yüzyıllarda yaşamıştır. İstanbul'un Fethi (1453)'nden sonra II. Mehmed (Sultan Fatih)'in yaptırdığı "Semâniye/Fatih Medreseleri" ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın kurduğu "Süleymaniye Medreseleri", bu ilim-irfan ocaklarının zirve abideleri olmuştur. Ancak ne yazık ki medreseler, bu çağlarda bir taraftan doruklarda dolaşırken diğer taraftan buradan inişe geçme ikilemini yaşamaya başlamışlardı ki bu paradoksal durumdan bir daha kurtulamayarak düşüşleri devam etmiş ve kendilerini bekleyen çöküşle ömürlerini noktalamışlardır¹²⁶.

Osmanlı medreselerinde hiyerarşik bir yapılanma mevcuttu. Şöyle ki Beyliğin→Devletin→İmparatorluğun başkenti neresi ise orada bulunan medreseler, "âlf dereceyi haiz"; buralarda görev yapan müderrisler de "en yüksek pâyeye sahip" addediliyorlardı. Buna göre sırasıyla İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul medreseleri; bu şehirler devletin idarî merkezi olduklarında en ileri seviyede, buraların müderrisleri de en kıdemli ilmî mevkide bulunuyorlardı¹²⁷. Yine Osmanlı medreseleri, iyi dönemlerinde branşlaşmayı esas alarak öğrenim yaptırıyorlardı. Bunların birçoğunun organları içerisinde ekseriyetle yer alan ihtisas şubelerinden biri de dâru'l-kurrâlar olmuştur. Öyle ki

126 Osmanlı medreselerinin kuruluş, işleyiş ve kapanışlarına dair detaylı bilgi için bkz. Osman (Nuri) Ergin, *Türk(iye) Maarif Tarihi*, I; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*; M.C.B., "Mescid/Osmanlı Devri Medreseleri", *İA*, VIII/71-77; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I.

127 Uzunçarşılı, *age*, 2-3; M.C.B., *age*, VIII/72; Baltacı, *age*, 15.

“İslâm’ın ilk devrinde teşkil edilen öğretim halkalarının hepsinde, ders konusu Kur’ân-ı Kerîm¹²⁸” olduğu gibi “medreselerin ilk kuruluşundan itibaren bünyelerindeki kürsülerden bir tanesi daima Kur’an İlimleri’ne tahsis edilen bölüm olmuştur. Meselâ, bunlardan Mustansırıye Medresesi dört fakülteden ibaretti: Dört mezhebi içeren Fıkıh, Kur’an (Dâru’l-Kur’an), Hadis (Dâru’l-Hadis) ve Hastane (Dâru’t-Tıb)¹²⁹.”

Bu geleneği Osmanlılar da sürdürdü. Zira “medreseler daha çok fikhî-amelî ihtiyaçlardan doğmuştu. Bu yüzden başlangıçta buralardaki eğitim, ağırlıklı olarak Fıkıh üzerineydi. Fakat ibâdetler ve hükümleri Kur’an ve Sünnet’le sabit; yani nassa, rivâyete dayandığı içindir ki, Fıkıh dışında ayrı birer önemli konu olan ve hatta müstakil medrese (Dâru’l-Kur’an ve Dâru’l-Hadis)leri bulunan Kur’an ve Sünnet medreseleri vardı¹³⁰.” O sebeple bu bahsi işlerken dâru’l-kurrâlar, medrese-külliyeye manzumesi içinde yer alanlar ve dâru’l-hadislerle birlikte ya da onlarla yan yana kurulanlar olmak üzere iki kategoriye ayrılacaktır. Çünkü dâru’l-hadisler de -tıpkı dâru’l-kurrâlar benzeri- ister medrese/külliyenin bir ünitesi olarak isterse ayrıyeten kurulmuş olsun, medrese statüsünde değerlendirilen kurumlardır.

b.a. Medrese-Külliyeye Müştemilâtında Bulunan ya da Onların Bir Parçası Olarak Kurulan Dâru’l-kurrâlar

Bu şekilde tesis edilen dâru’l-kurrâlara şu örnekler verilebilir: Mısır’da Fâdiliyye¹³¹, Mustansırıyye¹³² ve Zâhiriyye¹³³ medreselerinde faaliyet

128 A. Çelebi, *E. Tarihi*, 234.

129 Atay, *D. Eğitimi*, 33-34.

130 Atay, *age*, 22-23.

131 Makrizî, *Hitat*, II/366; J. Pedersen, bu medresenin sırf “ikrâ’ için tesis edilmiş” olduğunu belirtiyor. (“Mescid”, *İA*, VIII/54).

132 Ernest Diez, “Mescid/Câmiin Mimârî Tarihi”, *İA*, MEB, İstanbul 1993, VIII/94; Bozkurt, *agm*, VIII/544; Atay, *age*, 33-34.

133 Makrizî, *age*, II/378.

gösteren dâru'l-Kur'anlar; Konya'da Meram¹³⁴ ve Nasuhbey¹³⁵ dâru'l-huffâzları; İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'ndeki¹³⁶, Bursa'da Ulu Cami-i¹³⁷, Edirne'de Selimiye¹³⁸, İstanbul'da Fatih¹³⁹, Süleymaniye¹⁴⁰ külliyelerindeki dâru'l-kurrâlar ile Bayezid¹⁴¹, Şehzâde¹⁴², Sultan Selim¹⁴³, Sultanahmed¹⁴⁴ ve Valide-i Atik¹⁴⁵ medreselerindeki dâru'l-kurrâlar. Bunlardan ayrı olarak şu hususu burada belirtmekte yarar vardır: Özellikle dâru'l-kurrâ veya dâru'l-Kur'an olarak adlandırılan kısımları bulunmasa bile Kur'an İlimleri'nin medreselerde ders olarak okutulduğu muhakkaktır¹⁴⁶.

b.b. Dâru'l-Hadislerle Ortak Mekânı Paylaşan yahut Onlarla Aynı Yerde Olan Dâru'l-kurrâlar

"Dâru'l-Hadis", aslında İslâm'a özgü olan "rivâyete dayalı tüm ilimlerin tahsil edildiği" İlahiyat Fakültesi benzeri bir medresedir. Ancak bilim dalları birbirinden kesin hatlarıyla ayrıldıktan sonradır ki dâru'l-

134 Burası ufak bir külliye içinde bulunmakta olup Karamanoğlu II. Mehmed Bey zamanından kalmadır. (Tanman, *agm*, 546.)

135 Arabacı, *age*, 133.

136 "İznik'in yedi medresesi var ise de Süleyman Paşa Medresesi hepsinden mükellef olup, dâru'l-hadis ve dâru'l-kurrâ-i mahsûsu da vardır." (E. Çelebi, *Seyahatnâme*, III/7; krş. M. Bilge, *Medreseler*, 74.)

137 Baltacı, *Medreseler*, 23. Not: Burası camilerle birlikte olan dâru'l-kurrâ örnekleri arasında da geçmişti. Bunun sebebi ise buranın önce cami olarak inşa edildiği hâlde sonradan büyütülerek medrese-külliye dönüşürülmesidir.

138 Külliye Sultan II. Selim tarafından 1465'te yapılmış, dâru'l-kurrâ ise 1590'da Sultan III. Mustafa tarafından buraya ilave edilmiştir. (Tanman, *agm*, 547-548.)

139 Ayvansarâyî, *H. Cevâmî'*, I/8; C. *Ansiklopedisi*, I/31. Not: Burası hem kuruluş hem de fizikî görünüm itibariyle cami ve medreseden ayrıdır fakat günümüzde sanki onların bir ünitesi/parçası gibi durmakta ve algılanmaktadır.

140 Ayvansarâyî, *age*, I/16; *age*, I/44; E. Çelebi, *Seyahatnâme*, I/47, 65.

141 Ayvansarâyî, *age*, I/14; *age*, I/36; E. Çelebi, *age*, I/60.

142 Ayvansarâyî, *age*, I/15; *age*, I/40.

143 Ayvansarâyî, *age*, I/14; *age*, I/38.

144 Ayvansarâyî, *age*, I/18; *age*, I/47.

145 Ayvansarâyî, *age*, II/183; Konyalı, *Ü. Tarihi*, II/294-295.

146 Bozkurt, *agm*, 544.

Bu tespitin medrese programlarına nasıl yansıtıldığını görebilmek için bkz. Atay, *age*, 77-100; İzgi, *age*, 67-116 ve 163-188.

hadisler de artık -isimlerinin çağrıştırdığı anlama uygun- bir içerik ve işleve büründüler. Dolayısıyla dâru'l-hadis, "Hadis İlmi'nin tahsil ve tedkiki için kurulan medrese" veya "Hadis okutulan yer"lerin ismi olmuştur ki bunlara "*Dârü's-Sünne(h)*" de denir¹⁴⁷.

Bir başka tanımla bu medreseler, Hadis Bilimi üzerindeki araştırmalarla uğraşmalarının ötesinde İslâm Dini'ne ait yüksek uzmanlık öğrenimi sunan müesseselerin de ortak adı olmuştur. Bunlar, Kur'an'ı çeşitli veçheleriyle öğretmek amacıyla açılan dâru'l-kurrâlara muadil bir öğretim kurumudur. Ancak derece itibariyle bu kuruluşlar, İstanbul'daki devriye (birbirinin devamı ve tamamlayıcısı mahiyetindeki) medreselerin en son durağıdır¹⁴⁸. Bundan dolayı dâru'l-hadis medreseleri, ilim ve kıdem bakımından diğer mevcut medreselerin önünde geleni; dâru'l-hadis müderrisi de yine ilmen ve kıdemen öteki müderrislerin en yükseği sayılırdı¹⁴⁹. Dâru'l-hadisler, -söylendiği gibi- nakilciliğin hâkim olduğu eğitim müesseseleri olduğu için zamanında buralarda hadis kitapları yanında fıkıh, tefsir ve kırâât-ı seb'a gibi geleneksel İslâmî ilimler de okutuluyordu. Fakat yine de bunlar birer ihtisas medresesi olmaları hasebiyle öğrencilerin buralara girmeleri ve öğrenimlerini buralarda devam ettirebilmeleri için daha öncesinden genel eğitim veren medreselerde belli bir seviyeye kadar tahsil görmeleri gerekiyordu¹⁵⁰.

Dâru'l-hadis, geçmişte İslâm eğitim kurumları içerisinde en önemli ve yaygın olanlarının başında geliyordu¹⁵¹. "Dâru'l-hadisler,

147 Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/528.

148 *Türk Ansiklopedisi*, XII/322.

149 Pakalın, *Sözlük*, II/398, 437; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları/Müesseseleri", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, I/241.

150 Bozkurt, "Dârülhadis", 529.

151 Dâru'l-hadislerin tarihçesi, işleyiş düzeni, mimarî özellikleri vs. yönleri hk. geniş bilgi edinmek için bkz. *DİA*, "Dârülhadis" maddesi, VIII/527-529; Abdullah Hikmet Atan, *Dâru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dimaşk Dâru'l-Hadisleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri (Hicri VII-IX. Asır)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994; Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

ya müstakil veya dâru'l-Kur'an'la müşterek olarak faaliyet gösteriyordu. Bazıları ise bir medrese bünyesinde bulunuyordu¹⁵²." Ancak bunlardan burada sözü edilecekler, hiç kuşkusuz dâru'l-kurrâlarla iç içe bir görünüm arz edenler olacaktır. Zira tarihî bir gerçek olarak "dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadisler ayrı ayrı enstitüler halinde kurulabildiği gibi, bir arada da bulunabiliyorlardı¹⁵³." Bu bağlamda dâru'l-hadislerle birliktelik görüntüsü yansıtarak faaliyet gösteren dâru'l-kurrâlara örnek olmak üzere şunlar zikredilebilir: Şam'da Tenkîziyye¹⁵⁴, Sabâbiyye¹⁵⁵, Ma'bediyye¹⁵⁶ ve Eşrefiyye¹⁵⁷ dâru'l-hadis ve dâru'l-kurrâları; Karaman'da Hoca Mahmud Dâru'l-huffazı ve Dâru'l-hadisi¹⁵⁸, İstanbul'da Amca-zâde Hüseyin Paşa Medresesi¹⁵⁹ ile Sofu Mehmed Paşa¹⁶⁰ dâru'l-hadis ve dâru'l-kurrâları ve Köprülü Mehmed Paşa Dâru'l-hadisi¹⁶¹.

Burada konuyu kapatırken bir noktayı vurgulamadan geçmek, büyük eksiklik olur: En eski devirlerden beri camilerde okutulan belli-başlı ilmî mevzular, Kur'an ve Hadis olduğu¹⁶² içindir ki camiler, dâru'l-Kur'an/-kurrâ ve dâru'l-hadis beraberliğini sağlayan sembol

152 Yıldırım, *agt*, 33.

153 Nuaymî, *Medâris*, I/123.

154 Nuaymî, *age*, I/123-127.

155 *Ay.es.*, I/128.

156 *Gös.yer.*

157 Bozkurt, "Dârülkurrâ", 544.

158 Bu binalar, aynı adı taşıyan mahalledeki caminin yanında bulunmaktadır. (Konyalı, *Karaman T.*, 587.)

159 Vakfiye tarihi 1700 olan ve küçük bir külliye manzumesi teşkil eden bu yapılar, dâru'l-hadisle dâru'l-kurrânın müşterek avlu/cami bahçesi içerisinde bulunduğu, şu ana dek ayakta kalabilen (ve görebildiğimiz) en güzel numunelerden biridir. Burası hakkında birkaç araştırma da yapılmıştır: Erdem Yücel, "Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, VIII/249-266; Şennur Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *DİA*, İstanbul 1991, III/9-10; İsmail E. Erünsal, "Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi", *DİA*, İstanbul 1991, III/10-11.

160 Bâbiâlî yokuşunda olduğu bildirilen, beylerbeyilik yapmış mezkûr paşanın ismiyle anılan ve dâru'l-hadisle birlikte inşa edilen bu dâru'l-kurrâdan bugün bir eser mevcut değildir. (Tanman, "Dâru'l-kurrâ/Mimârî", *DİA*, VIII/547.)

161 Çemberlitaş'ta bulunan bu dâru'l-hadis ve yanındaki kütüphanesi, zamanında Kıraat İlmi çalışmalarının yapıldığı önemli kültür kurumlarından. (Akakuş, *K. Öğretimi*, 74.)

162 Pedersen, *agm*, 62.

kuruluşlar olma özelliklerini her zaman korumuşlardır. Ayrıca “kullandıkları metod itibariyle birbirine yakın olan Hadis İlmî ile Kıraat İlmî, çok kere aynı şahıslar tarafından temsil edilmiştir. Bu sebepten ötürü, darülkurrâ ile dârülhadisler bazen yan yana bazen de iç içe inşa edilmişlerdir. Bunun en tipik örneği Süleymaniye Külliyesi’nde görülmektedir¹⁶³” ki bu komplekste dâru’l-kurrâ ile dâru’l-hadis, karşı karşıya bulunmaktadır. Bu türün bir başka örneği de İstanbul Eyüp’teki Hacı Beşir Ağa Dâru’l-hadis ve Dâru’l-kurrâsı’dır¹⁶⁴.

4. Osmanlı Dâru’l-Kurrâlarının İşleyişi

Çok azı istisna edilecek olursa Osmanlı bürokrasisinin kuruluş ve yapılanmasında dinî, ilmî ve içtimâî/hayrî müesseselerin hemen hepsinde vakıfların damgası vardır. Konu açısından söylemek gerekirse meselâ, mektep ve medreselerin bütününe yakınıni kişiler yapardı. Bunları hükümdarlar yap(tır)mış olsalar bile yine ‘fert’ sıfatıyla şahsî nam ve hesaplarına bunların inşa, ihya ve faaliyet (yaptırma, yaşatma ve işletme) masraflarını kendileri üstlenirlerdi. Şimdiki gibi ne toplum ne hükümet ne evkaf ve ne de özel idare bütçelerinden para verilerek ve dahi/ayrıca halktan vergi toplanarak bu tarz binalar inşa edilmez; edilenlerin yükünü bu kurumlar üzerine almaz ve bundan dolayı tabiidir ki bunların idare masrafları da yine halka yükletilmezdi. Bütün bu işler ve girdiler-çıktılar, “vakıflar” kanalıyla yürütülürdü¹⁶⁵. Bu itibarla şimdi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki gayr-i menkul servetin dörtte üçü nispetine varan çok büyük bölümünü teşkil eden ve bu denli ağırlığıyla İslâm dünyasında muazzam bir rol oynayan vakıf müessesesi¹⁶⁶ üzerinde biraz durmak yerinde olacaktır.

163 Akakuş, *age*, 73.

164 Ali Yardım, “Dârülhadis/ Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılar’da Dârülhadis”, *DİA*, VIII/531.

165 Ergin, *M. Tarihi*, I/305.

166 Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, II/1.

"*Vakf (vakıf)*, bir kimsenin malını müebbeden bir maksada tahsis etmesinden ibarettir. Bir mal lâzım olarak vakf edildikten sonra, vâkif ve vârisleri o mal üzerinde bey', rehin ve hibe gibi tasarruflarda bulunamazlar¹⁶⁷." Herhangi bir amaç için malını vakfedene "*vâkîf*", vakfedilen şeye de "*mevâkîf*" denir ki "*vakıf*" kelimesi bunun yerini almıştır¹⁶⁸. Aynı zamanda hukukî bir akit statüsünde ve vakfın nizamnâmesi konumunda olan "*vakfiye*" ise bu sözleşmede bulunması gereken vakıf şartlarının yer aldığı ve hâkimin kararıyla hüküm ifade eden yazılı belgedir¹⁶⁹.

"Osmanlılarda vakıf olarak yapılmış binâ ve kuruluşlara 'hayrât' veya 'müessesât-ı hayriye' tabirleri kullanılmıştır¹⁷⁰." Bu tür taşınmaz vakıf malları, kendilerinden faydalananlar ile bunların giderlerini sağlayan akarlar olmak üzere iki kısma ayrılır¹⁷¹. Vakfın idare ve murakabesi "*mütevelli*" sıfatını taşıyan bir organ tarafından yürütülür. Buranın yönetiminde gözetilmesi gereken başlıca şey, vakfın menfaattir¹⁷². Amaçlarına göre vakıflar, üç çeşit olup bunların tahlil edilerek gün yüzüne çıkarılanlarından Osmanlı'ya ait olanlarının başında ağırlıklı olarak din-ibadet, sonra eğitim-bilim, en sonunda ve en az oranda ise sosyal yardım hizmetlerine ayrılan harcamalar gelmektedir¹⁷³.

Vakıf senedinde belirtilen kurallara uyulması mecburi idi. Çünkü İslâm Hukuku'nda "*vâkîfın şartı, Şâri'in nass'ı gibi*" kabul edilmiştir¹⁷⁴. Bu yüzden vakıflara ait gayr-i menkullerden gelir elde etmek için başvuru tek yol, değişik kiralama sistemiydi. İcarlardan başka vakıfların gelir kaynakları arasında bir de İslâm'ın faiz yasağına

167 Ali Himmet Berkî, "İslâm'da Vakıf I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1959, c. VI, sy. 1-4, y. 1957, 23.

168 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII/154, 156.

169 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, 21.

170 Yediyıldız, *agm*, 154.

171 Berkî, *agm*, 25-26; Yediyıldız, *agm*, 156.

172 Köprülü, *agm*, 10.

173 Öztürk, *age*, 40-45.

174 Bu kuvvetli ve herkesi/her kesimi bağlayıcı müeyyide, İslâm Hukuku kaynaklarında ifadesini şöyle bulur: "*Şartü'l-vâkîfi ke nassî's-Şâri'i.*" (Pakalın, *Sözlük*, III/576-577.)

rağmen işletilmek üzere vakf olunmuş ve büyük meblağlara ulaşan menkul vakıfları bulunmaktaydı. Nakit paraların işletilme şekli, yine vakfedenlerin şartlarına bağlı idi. Bu, 'muâmele-i şer'iyeye' veya 'hile-i şer'iyeye' yoluyla söz konusu paranın faize verilmesinden başka bir şey değildi. Genelde bu husustaki anlaşmalar % 15 oranı üzerinden yapılırdı¹⁷⁵.

İslâm dünyasında dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ ve medreselerin tamamına yakını vakıf olarak yapılmış ve bütün masrafları yine vakıflar tarafından karşılanmıştır. Dolayısıyla vakıflar sayesinde medreseler, belli nispette özerkliğe sahip birer öğretim kurumu hâline gelmişlerdir¹⁷⁶. Bilhassa Osmanlı Devleti'nde hükümet, vakıf müesseseleri üzerinde yalnız genel bir murakabe hakkını haizdi. Buna göre medreselerde hükümeti temsilen iki memur bulunurdu. Bunlardan biri 'kadı' idi ki malî gelir-giderleri incelerdi. Diğeri ise 'ders vekili' idi ki program ve derslerle uğraşırdu. Yani biri para (giriş-çıkışı)nun kontrolünü, öteki de müfredat ve tedrisatın işleyişini sağlardı. Böylesi bir düzen için şu kadarını söylemek lâzım gelir: Devlet otoritesi cami, tekke, mektep ve medrese gibi kurumların inşa ve idare edilmesini halka bırakmış olduğuna ve kendisinin de yalnızca onları gözetlemekle yetindiğine bakılırsa -güncel deyimle- o zaman "serbest eğitim" uygulanıyormuş denilebilir¹⁷⁷.

Vakfiyelerdeki "cemaat" ifadesinden anlaşıldığına göre medreselerdeki personel üç sınıftan ibaretti: Öğretim kadrosu, yönetim kadrosu ve hizmetli kadrosu¹⁷⁸. Medreselerde görev alan öğretim elemanları arasında 'müderris' ve 'muîd'in yanı sıra birer ihtisas medresesi olan dâru'l-hadîs ve dâru'l-kurrâlarda vazife gören "şeyh"ler de bulunmaktaydı. Bunları tarikat-tekke şeyhlerinden ayırmak gerekir ki buradaki "şeyh" tabiri, -"mukrî" ve "muhaddis" anlamında- "şeyhu'l-kurrâ"

175 Yediyıldız, *agm*, 158-159.

176 Yediyıldız, *agm*, 169.

177 Ergin, *age*, I/306.

178 İzgi, *İlim*, I/40-41.

ve "şeyhu'l-muhadissîn" in kısaltılmış şeklidir. Ayrıca dâru'l-hadis ve dâru'l-kurrâlarda ders verenler, sadece kıraat ve hadis âlimi olan şeyhler değil diğer alanlardaki müderrisler de buralarda görev alırlardı¹⁷⁹.

Ücretlerini ilgili kuruluşların vakıf gelirlerinden alan bu müderris ve mukrî-şeyhlerden başka bir de maaşlarını yine bu işler için kurulan vakıflardan temin eden "kürsî şeyhleri" vardı ki -yaygın öğretimin en önemli ayağını oluşturmaları hasebiyle- birer "halk eğitim(i) merkezleri" konumunda olan cami ve mescitlerin bazılarında -medreselerde verilen dersleri okutmak üzere- vakıflar tarafından sahasının uzmanı şahıslar tutulur ve bunlar vâsıtasıyla isteyen herkese buralarda Kur'an, Tefsir, Hadis vb. Şer'î İlimler'in talim ve tedrisi yaptırılırdı¹⁸⁰.

Osmanlı'nın dinî, ilmî ve içtimaî/hayrî hizmetler alanında takındığı resmî tutumu ana hatlarıyla gördükten sonra şimdi kendi özeli-miz olan konuya dönülebilir. Geride anlatıldığı üzere Osmanlı dâru'l-kurrâları, kendinden önceki emsal ve muadillerini andırıcasına birkaç tür ve modelde kurulmuştur. Bunların, başka kurumlar bünyesinde nasıl işle(til)diğini bilmemekle beraber ait oldukları müesseselerin tüzüklerine ve beslendikleri vakıfların vakfiye şartlarına tâbi olduklarını kestirmek güç olmasa gerektir. Bu ön-kabule göre meselâ, medrese ünitesi konumundaki bir dâru'l-kurrânın ve burada görev yapan personelin statüsünün, o medresenin derecesi¹⁸¹ne göre olacağı aşikârdır. Benzer biçimde buranın çalışma sisteminin de yine içinde yer aldığı genel yapının dışına çıkacağı düşünülemez. Öte yandan medreselerin kademelendirilmesi konusunda ortaya konan şu kanaati biz de pay-

179 Hızlı, *agt*, 236.

180 Yediyıldız, *agm*, 169.

181 Osmanlı medreselerinin ve sair eğitim kurumlarının aşağıdan-yukarıya ve yukarıdan-aşağıya hiyerarşik düzeninin nasıl ayarlandığı; dolayısıyla buralarda ne tür bir ücret politikasının izlendiği meselesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak -şimdilik bir mukayese imkânı verebilmek için- şu kadarını söylemekle yetinilebilir: Dâru'l-hadis müderrisine en üst seviyede bir maaş tahsis edilirken dâru'l-kurra şeyhi -en olumlu şartlarda- bunun ancak üçte birine lâyık görülmektedir. Buna göre dâru'l-hadis müderrisi en yüksek payeli (60'lı) bir konuma sahipken dâru'l-kurrâ mukrî'i en aşağı (iyimser ifadeyle 20'li) derecede bulunmaktadır. (Birazdan takdim edilecek belgelerde bu husus somut olarak ortaya konulacaktır.)

laşıyoruz: Birer ihtisas medresesi pozisyonunda olan dâru'l-hadis statüsünün üst sıralarda, dâru'l-kurrânın statüsünün ise alt basamaklarda olduğu kuvvetle muhtemeldir¹⁸².

Osmanlı dâru'l-kurrâlarının, -yukarıda değinildiği şekilde- o düzenin bir parçası olmaları hasebiyle vakıflar marifetiyle kuruldukları ve ilgili vakfiyede öngörüldüğü biçimde faaliyet gösterdikleri muhakkaktır. İşte bunlar hakkında bir fikir edinmek üzere birkaç vakfiye örneği sunulacaktır. Sadrâzam Hüseyin Paşa (ki, Amca-zâde¹⁸³ diye meşhurdur) Vakfı'na ait 5 Receb 1112 tarihli Vakfiye¹⁸⁴'nin özet örneği şöyledir: Vakfiye şartlarına göre vakıf akarlarından elde edilen gelirlerin harcama kalemlerinin ait olduğu kurum ve kuruluşlar şunlardır: Dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ, mektep, kütüphane, mescid, türbe, on altı oda, sebîl, şadırvan vs. müstemilâtтан ibaret manzume.

İhya edilerek faaliyetlerine kesintisiz devamı sağlanması istenen bu mimarî kompozisyonun konumlandığı mevki, saltanat merkezi olan İstanbul Vilayeti'nin Mimar Ayas Mahallesi, Saraçhane karşısındır¹⁸⁵. Bu müesseseye mahsus vakfiyede yer alan gelir kaynaklarını (ki tamamı gayr-i menkullerden ibarettir) yedi ana kalemde toplamak mümkündür. Bu taşınmaz mallardan kazanılan ve hiç de azımsanmayacak bir yekûna ulaşan menkul değerler, vâkıfın koyduğu hüküm mucibince 43 (kırk üç) kadar alana sarf edilecektir. Bu akarlardan sağlanan nakit paranın harcadığı personel ve hizmet giderlerinden -bir fikir vermesi açısından- burada sadece medrese ve cami görevlilerine (günlük akçe olarak) tahsis edilenler çoktan-aza doğru bir sıralamayla zikredilecektir:

182 Hızlı, *agt*, 238-239.

183 Am(u)ca-zâde Hüseyin Paşa'nın hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bkz. Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA*, İstanbul 1991, III/8-9.

184 Bu vakfiye *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* (Ankara), Umûm no: 127, Husus no: 2; 137 esas ve 1170. sırada -latın harfleriyle transkribe edilmiş olarak- kayıtlı bulunmaktadır.

185 Bu tesis, günümüzde "Vakıflar İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi" olarak kullanılmaktadır.

1. Muhaddis/Müderris (Hadis dersleri veren üstâd)	60
2. Dersiâm/Müderris (Diğer Şer'î İlimlere ve Arap Edebiyatı'na dair ders veren üstâd)	60
3. Mukrî/Şeyhu'l-kurrâ (Kur'an ve Kıraat dersleri veren üstâd)	30
4. Mescid İmamı	20
5. Mektep hocası/muallim	20
6. Mescid'in birinci müezzini	15
7. Halife/Kalfa (Mektep öğrencilerinin gözetmeni ve mektep öğretmenin'inin yardımcısı)	15
8. Mescid'in ikinci müezzini	10
9. Dânişmend (On altı hücrede kalan, okumaya hevesli ve kabiliyetli on altı medrese öğrencisin)den her birine	10
10. Hattât (Mektep öğrencilerine güzel yazı yazmayı öğreten hat sanatçısı)	8
11. Fâik talebe (Kıraat tahsili yapan ve üstün performans gösteren dört öğrenci)den her birine	4
12. Mümtâz talebe (Yine Kıraat öğrenimi gören ve başarılı olan on altı öğrenci)den her birine	2
13. Fakir suhte (Ekonomik durumları iyi olmayan kırk mektep öğrencisin)den her birine	1

Aslında Osmanlı'da yüksek tahsil, bu arada yüksek din eğitimi alanındaki en donanımlı ve gelişmiş medrese (üniversite)ler olan Fatih Mehmed II'nin Semaniye ve Sultan Kânûnî'nin Süleymaniye Medreseleri'ne ait vakfiyelerin dökümlerini de burada gündeme getirmek uygun düşerdi. Ancak bunların hem Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmış, yani artık kolayca ulaşılabilir nitelikte bulunmaları hem de çok uzun olmaları hasebiyle burada onlara yer vermekten kaçınıldı. Fakat aşağıda, vakfiyelerden çıkarılan sonuçlar üzerinde durulurken yer yer onlara da gönderme yapılacaktır.

Şimdi bir de dâru'l-kurrâların beslendiği diğer bir vakıf çeşidi olan para vakfı örneklerine göz atmak uygun olur: Bugüne dek ayak-

ta kalabilen Osmanlı mimarisi dâru'l-kurrâ numuneleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısına aittir ki bunlardan dört tanesi İstanbul'da yer almaktadır. Bu dört dâru'l-kurrânın biri de Fatih Sultan Mehmed devrinde inşa edilmiş olan (ki vakfiye tarihi 1465'tir) ve Vefa'daki Molla Hüsrev Mescidi'nin yanında bulunan Hüsrev Kethüdâ Dâru'l-kurrası'dır¹⁸⁶. İstanbul'daki Hüsrev Kethüda Vakfı'ndan, oradaki mescit ve dâru'l-kurrâda görev alanlara ve yapılan hizmetlere sarf olunmak üzere vakfedilen şeylerin tasarrufuna tayin edilen Hâfız Ömer Halife, çocuksuz vefat ettiğiinden vâkıfın şartını devam ettirmeye Seyyid Hâfız İbrahim Edhem Efendi tavsiye olunarak memur edilmiştir.

Molla Hüsrev Cami-i avlusu içerisindeki mescit ve dâru'l-kurrâ için yapılan harcamaların 1570 senesi muhasebesine göre murabaha¹⁸⁷ sonucu elde edilen gelirlere dâru'l-kurrâ şeyhine günlük 6 (altı) akçe, dâru'l-kurrâ talebesine (ki toplam iki kişidir, dolayısıyla bunların ikisine birden) yine günlük 1 (bir) akçe ödenmiştir¹⁸⁸. Yine Hüsrev Kethüdâ Vakfı'nun 1 Muharrem-29 Şevval 1570 tarihleri arasında yapılan 10 (on) aylık bir başka bilançosuna göre de dâru'l-kurrâ şeyhi ve talebelerine günlük -ayrım yapılmaksızın- toplam 40 (kırk) akçe veril-

186 Tanman, "Dârülkurrâ/Mimarî", *DİA*, 546-547.

Bir başka araştırmadan elde edilen veriye dayanarak muhtelif asırlara göre (ki buldukları yerler belirtilmeksizin) 350 Osmanlı medresesi tespit edilmiş ve bunlardan 3'ü IX/XV, 11'i de X/XVI. yüzyıllara ait olmak üzere 14'ü dâru'l-kurrâ medresesidir. (İhsanoğlu, *agm*, 244.)

187 "Murabaha", kanûnî haddin üstünde bir fâiz karşılığında başkalarına kredi açma işlemini ifade etmektedir. Söz konusu kâr haddi, Osmanlı malî sistemindeki uygulamalarda genelde %9-15 arasında oynuyordu. Parasını bu orandaki kâr marjıyla kişi veya kuruluş bazında faize yatıran kişiye de "murabahaca" den(İL)mekte idi. Bu şekilde kredi kullan(ı)ma, genelde bireysel işletme hareketleriydi. Bu mekanizmanın yürütmesini hem din hem de meriyetteki hukuk kuralları tasvip etmiyordu. Bu yüzden gerek Osmanlı'da gerekse diğer memleketlerde bunun önüne geçebilmek için bunu kısıtlama, yasaklama veya hiç olmazsa nispetlerini düşürmeye yönelik kanunî birtakım tedbirlere başvurulmuştur. Fakat bu iş, alıcıyla verici arasında bir bakıma özel sözleşmeye dayandığı ve tarafeynin rızası temeline oturduğu içindir ki bunu önlemek mümkün olmamış; dolayısıyla bu tür ticarî ilişkiler, her yer ve zamanda cereyan etmiştir. Resmî ve hukukî otorite ise ancak bir ihtilaf, niza ve şikâyet vukuunda bunlara müdahil olabilmıştır. (*AK İktisat Ansiklopedisi*, Komisyon, İstanbul 1973, II/697-698.)

188 *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi, sicil kaydı: 26, defter no: 5, varak: 3/a-b ve 37/ b.

diği belirtilmiştir¹⁸⁹.

Son bir para vakfı örneği de şudur: Vakıf, "Evliya Mehmed Efendi" isimli bir zatın adını taşıyor. Vakfın mal varlığı, tamamen menkul değerlerden ibarettir. Dolayısıyla para vakfı hüviyetindeki bu vakfın sorumluluk alanı ise İstanbul Ebû Eyyübe'l-Ensârî Câmî-i'ndeki dâru'l-kurrâ'dır. Özetle, bu müessesedeki Kıraat İlmi tedrisinin sürekliliğini sağlamak amacıyla mezkûr şahsın terekesinden bu vakfa bıraktığı meblağın %15'ten murabahaya verilmesiyle elde edilen kârdan yıllık (ki 1122 senesi kaydı var) 36.360 akçe, dâru'l-kurrâ şeyhinin maaşına ve talebeye yapılan yardıma harcanmıştır¹⁹⁰.

Sözü edilen ve edilmeyen vakfiyeler dikkatle incelendiğinde Osmanlı dâru'l-kurrâları hakkında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: Dâru'l-kurrâlar, Osmanlı Medrese düzeni skalası¹⁹¹nda aşağı seviyelerde yer almaktadır. Bu kanaate, parasal ölçeklere iki cepheden bakılarak varılmaktadır: Birincisi hocalara ödenen maaş, ikincisi ise talebelere verilen burslardır. Örneğin, bir yerde dâru'l-kurrâ şeyhi-

189 *Gös.yer*, aynı sicil, defter no: 5, varak: 2/a-b.

190 *Ay.yer*, sicil kaydı: 2, defter no: 29, varak: 131/a.

191 Osmanlı'da medreselerin kıdemi, oralarda vazife görenlere (ki bunların başında müderrisler gelmektedir) tahsis edilen ücretlerle doğru orantılıdır. Veya tersinden bir bakışla söylemek gerekirse; herhangi bir medreseye atanan bir müderris için öngörülen maaş, o medresenin derecesine göre tayin olunur. Buna göre bir medresenin veya bir müderrisin üstünlüğünü tespit etmek için ya o medresenin çalıştırdığı müderrise verdiği ya da o müderrisin görev yaptığı medreseden aldığı ödeneğe bakmak yeterli görülmelidir ki bunun için ayrıca başka gerekçe aramaya lüzum yok gibidir. Bu kıstas doğrultusunda Osmanlı Medreseleri beş kategoriye ayrılmaktadır:

Müderrisi 20-25	akçe alan Hâşiye-i Tecrîd	Medreseleri
Müderrisi 30	akçe alan Miftâh	Medreseleri
Müderrisi 40	akçe alan Telvîh	Medreseleri
Müderrisi 50	akçe alan Hâriç	Medreseleri
Müderrisi 60	akçe alan Dâhil	Medreseleri; Tetimme veya
Mûsıla-i Sahn ve Sahn-ı		

Semân ve Süleymâniye Medreseleri. (İhsanoğlu, *agm*, 239.)

Genelde yaygın ve belirgin olan bu düzenlemenin dışında ve çeşitli zaman aralıklarında medreselerin, değişik şablonlarda dizayn edildikleri bir vâkıdır. Bu sebeple Osmanlı medreselerinin tarihsel süreçte aldığı farklı alt-üst derecelendirme tertiplerini görebilmek için bkz. İzgi, *İlim*, I/36-40.

ne günlük 30 (otuz) akçe ücret ödenirken dâru'l-hadis müderrisi ve medrese dersiamına 60 (altmış) akçe ödenmektedir. Yine burada Kıraat tahsili gören talebelerden bir kısmına günde 4 (dört), bir kısmına da 2 (iki) akçe yardım/destek yapılırken diğer branşlarda öğrenim gören talebeye -ayrım gözetmeksizin- 10 (on) akçe verilmektedir. Üstelik bunlar bir de orada yatılı okumaktadırlar, yani mevcut odalar bu öğrencilere tahsis edilmiştir¹⁹². Bir başka yerde ise bu durum, daha düşük bir görünüm arz etmektedir ki burada dâru'l-kurrâ şeyhinin bir günlük ödeneği 6 (altı) akçedir¹⁹³. Bu ise normalde sıbyan mektebi muallimlerinden daha düşük bir seviye demektir. Ancak bunu istisnaî bir hâl olarak değerlendirmek ihtimâl dâhilindedir. Zira mümkündür ki bahis mevzuu olan vakfın iktisadî gücü (ekonomik potansiyeli), istihdam ettiği personele, bu arada kıraat hocasına fazla para vermeye o kadar da elverişli değildir¹⁹⁴. O takdirde genel bir kanıya varabilmek için bu bir kriter olmayabilir. Fakat bu konuda en iyi ölçü niteliğinde ve en sağlam ipuçlarını verebilecek özellikteki *Fatih Mehmet II ve Süleymaniye Vakfiyeleri* bizi yeterince aydınlatmaktadır.

Bilindiği gibi Fatih Mehmed II'nin, İstanbul'un fethi akabinde tesis ettiği ve kendi adını taşıyan Cami'nin etrafında yer alan medreseler sekiz ünite olup bunların hepsine birden "sekizli" anlamında "Samanıye Medreseleri (Sahn-ı Seman)" denilmektedir. Bunlardan Fatih Cami'nin dört bucağında yer alan Baş ve Ayak Kurşunlu Medreseleri'nin müderrislerine günde 50 (elli)şer dirhem veriliyor. Bu dört baş medreseye böylece daha büyük bir pâyeye verilmiş oluyor. Buralara tayin edilenlere de "baş müderris" nazarıyla bakılabilir. Ortadaki bitişik çifte kurşunluların müderrislerine ise günde 40 (kırk) dirhem veriliyor. Bu dört medrese ve müderrisleri de hâliyle ilk dörtten daha aşağı merte-

192 Ayrıntılar için bkz. *Amcazâde Hüseyin Paşa Vakfiyesi*.

193 Az önce bahsi geçen *Hüsrev Kethüdâ Vakfı*'nin personel maaş çizelgesine bkz.

194 Buna göre biraz daha iyi durumda olduğu anlaşılan Kahveci Abdülvehhâb Efendi Vakfı'ndan İstanbul Laleli'de bulunan Kemankuş Cami-i'ndeki şeyhu'l-kurrâ ve ders-i âm (kürsî şeyhi) için takdir edilen yevmiye 10 (on) akçedir. Bu ve diğer masraflar için bkz. Kahveci Abdülvehhâb Efendi Vakfı'na ait Tevcih kaydı, *İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi*, Evkaf Muhasebeciliği Mahkemesi, sicil kaydı: 26, defter: 36, varak: 66/b.

bede yer almış oluyor¹⁹⁵.

Bu vakfiyede medreseler, ihtisas sahalarına, müderrisler de okutukları derslere göre sınıflandırılmamıştır. Ancak dâru'l-kurrâ ve müderrisinin bunlardan daha düşük bir seviyede tutulduğunu ve ona göre takdir görmüş olduğunu kestirmek zor olmasa gerektir. Nitekim bu varsayımı kuvvetlendiren ve Muhaşşî Saîd Efendi Vakfı'na ait olduğu bildirilen bir arşiv tutanağında şunlar yazılıdır: "Fatih Cami'indeki şeyhu'l-kurrâ ve müderrise yevmî 20 (yirmi) akçe verilmesi...¹⁹⁶." Süleymaniye Vakfisi'nde yer alan "hizmetli ücretleri" çetelesindeki kayıt, bununla aynen örtüşmektedir ki burada da dâru'l-kurrâ şeyhi ve dâru't-tıp müderrisine günlük 20 (yirmi) akçe verilmesi öngörülüşken dâru'l-hadis müderrisine 50 (elli) ve diğer medreselerin (öteki dinî ve riyaî ilimler) müderrislerinin her birine 60 (altmış)'ar akçe tahsisat ayrılmıştır¹⁹⁷.

Dâru'l-kurrâlarda vazife alan mukrî ve şeyhlerin atanma işlemlerinde uygulanacak prosedür ile yine bunlarda aranacak özellikler, kurumların bağlı buldukları vakıfların vakfiyelerindeki nizamnâmelerde açıkça belirtilmektedir. Zira -yinelemek gerekirse- dâru'l-kurrâların tamamına yakınının finansörlüğünü ya bizzat banîleri ya da onların veya onlar adına başkalarının kurduğu vakıflar yapmaktadır. Durum böyle olunca buralarda görevlendirilecek şeyh ve mukrîlerin ne gibi vasıfları haiz olması gerektiğini de onlar, yani banî ve vâkıflar tayin etmektedir ki bu şartlar, vakfiyelerde kayıt altına alınmıştır. Örneğin bu kriterler, ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

- a) Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuma sanatının inceliklerine ve
- b) Tecvid İlmi'nin kâidelerine vâkıf olacak.

195 *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umûm Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri No: 1, İstanbul 1938, 5-13; A. Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, 66-71.

196 *İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi*, Evkaf Muhâsebeciliği Mahkemesi, sicil kaydı: 26, defter no: 36, varak: 65/b.

197 Süleymaniye Medreseleri'nde çalışan tüm elemanların maaş bordrosunu andıran ayrıntılı liste/çizelge için bkz. *Süleymaniye Vakfisi* (haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu), Vakıflar Umûm Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1962, 8-11.

- c) Kırâât-ı Seb'a ve Aşere'yi, imam ve ravîlerine nispet ederek hakkıyla okumaya ve okutmaya muktedir olacak.
- d) Bu ilmî müktesebat ve kudrete sahip bulunmanın ötesinde bir de bu işin ehli nezdinde dirayetiyle tanınmış olmak icap etmektedir¹⁹⁸.

Sözün burasında ve netice itibariyle Osmanlı Medrese düzeni içerisinde hiyerarşik sıralamada aşağı noktalarda bulunan dâru'l-kurrâların talebelerine, ders programlarına ve eğitim-öğretim sistemlerine ilişkin bilgilere gelinecek olursa; bunlar, bu çalışmanın dışında ve daha başka araştırmaların konuları arasında yer alacaktır.

5. Dâru'l-Kurrâların Kapanması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun henüz başlarında gerçekleştirilen köklü reform hareketlerinden biri hatta en önemlisi eğitim-öğretime dair olanlar(1)dır ki bu yönde atılan en cesur adım, "Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu"nun çıkarılmasıdır. Çünkü bu yasa, beraberinde birçok kurumun kapanması ve pek çok öğretim elemanının da işsiz ve işlevsiz kalması sonucunu doğurmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren "Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu"yla medreseler lağvedilmiş, onun yerine geçici bir süre için "İstanbul Dâru'l-Fünûnu" ve onun bünyesinde bir "İlâhiyat Fakültesi" açılmıştır. 1 Nisan 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi, Dâru'l-fünûn'a hükmî şahsiyet statüsü vermiş ve buna istinaden 21 Nisan 1924'te Dâru'l-fünûn için birtakım şekil ve esaslar kabul edilmiştir. Bu hâliyle Dâru'l-fünûn, bir müddet daha üniversite ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır¹⁹⁹.

TBMM'nin 31 Mayıs 1933 tarihli oturumunda kabul edilen (ki bu celseye 317 milletvekilinden 185'i katılmış ve bunların tamamı, ilgili yasaya kabul oyu vermiştir) kanuna dayanarak İstanbul Dâru'l-Fünûnu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilâtıyla, 31 Temmuz 1933 tarihinden geçerli olmak üzere (ki akademik takvim yılının bitimine tesadüf etmektedir) lağvedilmiştir. Bundan dolayı Maârif

198 Amcazade Hüseyin Paşa Vakfıyesi transkripsiyonu, 128.

199 İhsanoğlu, *agm*, 330.

Vekâleti, 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da "İstanbul Üniversitesi" adı ile yeni bir müesseseye kurmakla görevlendirilmiştir²⁰⁰.

Yakın tarihimize ait bu kısa kronolojik bilgiyi sunmaktaki maksat, bu anekdotun konumuz olan dâru'l-kurrâ kurumuyla ilişkisini kurmaktır. O zamanlar, yazar ismi kullanılmadan kaleme alınan ve *Sebîlürreşâd*'da neşredilen iki makale, dâru'l-kurrâlar²⁰¹ın, Tevhîd-i Tadrîsât Kanunu gereği kapatıldığını somut olarak açıklamaktadır. Birbirinin devamı mahiyetindeki bu iki makaleden (ayrım yapmaksızın bir bütünlük içerisinde) kısa kısa notlar aktarmak gerekirse maddeler hâlinde şunları söylemek yeterli olacaktır:

1. Dâru'l-kurrâ (meçhul yazarın deyimiyle dâru'l-huffâz)lar, hıfz-ı Kur'an ve ta'lim-i kıraatte bulunan müessesât-ı ilmiyyedendir.
2. Bunlar, cevdet-i kırâate malik ehl-i Kur'an yetiştirmektedir.
3. Ayrıca bu kurumlar, memleketin ihtiyacı olan imam, hatip, müezzin, mukabele-hân vb. ibadethanelerde mühim vazifeler ifa edecek din hizmetlileri yetiştirmektedir.
4. Bunlar, Tevhîd-i Tadrîsât Kânunu'na istinaden seddolunmuşlardır.
5. İlgili kanun icabı gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da (meselâ İzmir, Bursa, Isparta, Kütahya, Simav, Gördevs²⁰² gibi yerlerde) bu müesseseler, Maârif Vekâleti'nden gelen emre dayanarak ve mahallî maârif idareleri tarafından bir bir kapatılmıştır.
6. Bunların, mevzu-i bahis edilen kanuna istinaden kapatılması, haksız ve yersizdir. Zira bunların bir kısmı, vakıf idarelerine bağlı olarak bir kısmı da hususî şahısların himmet ve gayretleriyle yaşayan eserlerdir. Yani resmî hüviyeti haiz olmadıkları (Maârif'e bağlı bulunmadığı için devlet hazinesinden tahsisat almadıkları)ndan dola-

200 Ali Arslan, *Dârülfîninun'dan Üniversite'ye*, İstanbul 1995, 330.

201 Gerçi sözü edilen ama adı bilinmeyen yazar, "dâru'l-huffâzlar" tabirini kullanmış. Fakat satır aralarındaki ifadelerden bunların hem Kur'an hafızı hem Kıraat âlimi (kurrâ) ve sonunda hem de camilere imam, hatip ve müezzin gibi "din hizmetlisi" yetiştiren kurumlar olduğunu belirtmekle dâru'l-kurrâlarla eşdeğer mesabede (ki bu husus aşağıda ortaya konulacaktır) mektep-medreseler olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

202 Manisa iline bağlı olan bu ilçe, şimdi Gördes ismini taşımaktadır.

yı bu kuruluşlar, -mezkûr kanun kapsamında değerlendirilerek- bu akıbete maruz bırakılmamalıydılar.

7. Bunların kapatılması, çok yakın bir gelecekte büyük mahzurlar doğuracaktır. Çünkü bu kadar cami, mescit vs. ibadet yapılan yerlerde ve dinî ilimler tahsil edilen mekânlarda yetişmiş eleman sıkıntısı baş gösterecektir.
8. Zaten vatandaş da bu karara hayli tepkili görünüyor ve bunların kapılarına kilit vurulması sırasında infiale kalkışıyor. (Bu tür rahatsızlıklara örnek olmak üzere İstanbul Çengelköy, Karagümrük ve Fatih'te polisler dâru'l-kurrâ ve cami görevlileri ve bunlara destek olan halk arasında cereyan eden birkaç münazara ve münakaşaya yer veriliyor.)
9. Bu itibarla Maarif Vekâleti'nin aldığı bu karar, bir hata olarak kabul ediliyor ve bundan tez vakitte geri dönülmesi isteniyor²⁰³.

6. Değerlendirme

1. "İslâmî" diye nitelendirilebilecek bilim dalları, esasen Kur'an'a dayandıklarından müslümanların gündeminde hep Kur'an merkezli bir eğitim ağır basmıştır. Rasûlüllah'ın uygulamaları (sünnet) ve sözleri (hadis) de devamlı Kur'an'ın öğrenim ve öğretimine vurgu yapınca ve bunun faziletini ön plâna çıkarınca Kur'an'la meşguliyet, umumî ve hususî manada bu ümmetin kültür ve medeniyet hayatında büyük ve önemli yer tutmuştur.
2. Kur'an ve onunla alâkalı bilgiler İslâm toplumunun ilk eğitim konusu, Kur'an ve ona dair ilimleri öğretme amacına yönelik olarak

203 "Dâru'l-huffâzlar Hakkında", Yazarı belli değil, *Sebilürreşâd*, İstanbul 1340/1342, c. 24, sy. 604, 95-96; "Dâru'l-huffâzların Seddi", Yazarı belli değil, *Sebilürreşâd*, İstanbul 1340/1342, c. 24, sy. 605, 103-104.

Not: Dâru'l-kurrâların bu şekilde kapatılmasından çok sonra Türkiye'de açılan bir kurum, bunlarla eşit mesâbede bir rol üstlenmiştir. O da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1976 yılında İstanbul'da hizmete sokulan "Haseki Eğitim Merkezi"dir. Burada ve daha başka yerlerde (kurumsal veya özel düzlemde) icra edilen kıraat öğrenimine yönelik çalışmalar hk. özlü bilgiye ulaşmak/erişmek için bkz. Alemdar, *Doktora Tezi*, "VII. Cumhuriyet Dönemi'nde Kıraat Öğretimi ve Reîsü'l-Kurrâlık", 142-144.

meydana getirilen kuruluşlar, ilk eğitim kurumları; başta Hz. Peygamber olmak üzere Ulûmu'l-Kur'an sahasında mütehassis olanlar (huffâz ve kurrâ') da ilk öğretmen (muallim-müderres)ler olma ayrıcalığını taşımaktadır.

3. Bu sebeple müslümanlar nezdinde Kur'an, nasıl bir önceliğe sahip bulunuyorsa onu öğretenler ve onun öğretildiği mekânlar da aynı şekilde bir kıdeme sahiptir. Dolayısıyla dâru'l-kurrâlar, uğraş alanı Kur'an Kıraati olmak hasebiyle başlangıcı Rasûlüllah'a, İslâm'ın ilk yıllarına; dolayısıyla Daru'l-Erkâm ve Mehreme b. Nevfel'in evleri ile Suffe'ye kadar uzanan köklü ve manevî derinliği olan bir mâziye sahiptirler.
4. Genel manada dâru'l-kurrâ, Kur'an-ı Kerîm'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin talim ettirildiği mektepler için kullanılmış olup bunlara dâru'l-Kur'an ve dâru'l-huffâz da denilmiştir.
5. Daha özel anlamıyla dâru'l-kurrâ, belli seviyede Kur'an eğitimi almış ve Kur'an'ın tamamını ezberlemiş kişilerin devam ettiği, Kur'an ve hafızlık kurslarının üstünde Kıraat İlmi tedrisâtı yapılan ihtisas medreselerinin adıdır.
6. Kur'an kıraatleri (yedi, on ve on dört okuyuş) konusunda uzman (kârî/kurrâ) yetiştiren bu tür müesseselere Osmanlı'nın hâkimiyet dönemleri ve yerlerinde "dâru'l-kurrâ" deni(li)rken bundan önceki İslâmî kimlikli halifelik, sultanlık/hükümdarlık ve beyliklerin egemen olduğu zaman ve mekânlarda bunlara "dâru'l-Kur'an" ve "dâru'l-huffâz" denilmiştir.
7. Kur'an eğitimi veya Kur'an ilimleri tahsiline imkân veren her kademede Kur'an öğretim kurumları, tarihsel süreçte başlıca evlerde, mescit ve camilerde, küttâp ve mekteplerde, medrese ve külliye-lerde, dâru'l-hadislerde, tekke ve zaviyelerde, türbelerde faaliyet göstermişlerdir. Bu gelenek, Osmanlı'da da bu çeşit mahallerde sürdürülmüştür.

8. Osmanlı Eğitim Sistemi'ne asıl rengini Dinî/İslâmî motifler verdiği içindir ki bu devletin tüm eğitim birimlerinde Kur'an'a ilişkin bir veya birkaç ders okutuluyordu. Ama hususiyle Kur'an'ın talim ve tedrisi alanında hizmet veren ve "Kur'an Okulları" da denilebilecek dâru'l-kurrâlar, orta ve yüksek dereceli birer branş mektep ve medresesi tarzında teşkilatlanmıştı.
9. Başkentlerden taşranın en ücra köşelerine varıncaya kadar Osmanlı topraklarının hemen her yerinde varlıklarından söz ettiren dâru'l-kurrâlar, değişik şekillerde tesis edilmiş olsalar da tam teşkilatlı/donanımlı ve düzenli kurumsallaşmaları, medrese-külliyeler bünyesinde, dâru'l-hadislerle birlikte ve bağımsız biçimde kurulduklarında gerçekleşmiştir.
10. Bu kurumlar, Osmanlı Eğitim Sistemi ve Medrese Düzeni'nin bazen orta öğretim bazen yüksek öğrenim hatta bazen lisansüstü eğitim statüsünde/konumunda faaliyette bulunmuşlardır.
11. Dâru'l-kurrâlar, Osmanlı'nın pek çok ilmî, içtimâî ve hayrî kuruluşu gibi malî özerkliğe dayalı bir sistemle ayakta durmuş ve etkinliklerini sürdürmüşlerdir. Bu hususta bunların yegâne destek kaynakları, vakıf müesseseleri olmuştur. Tamamen ilgili vakıf senedinde yer alan şartlar muvacehesinde çalışan, yine o hükümler mucibince akarlarını işleten ve onların gelirlerini harçayan bu kurumlar, devlete hiçbir maddî külfet getirmeden kendilerine yüklenen misyonu ifa etmişlerdir.
12. Medreselerle birlikte en parlak dönemlerini Osmanlı'nın yükselme devrinde (XV-XVI. asırlar) yaşayan dâru'l-kurrâlar, onların gerilemesi ve çöküşüne paralel olarak tarihe mâl olmuşlardır. Ve yerlerini, tıpkı Osmanlı'nın yerini alan ülke gibi Türkiye Cumhuriyeti'ndeki diğer muadil/eşit (onları andıran) kuruluşlara bırakmışlardır. Yani bu manevî miras(lar) da -vatan misali- yeni kurumlara intikal etmiş, çağdaş müesseseler tarafından emaneten devr ve teslim alınmıştır.

13. Bu durum ve özellikleriyle geçen zaman içerisinde ve bugün, adları ve yapıları/binaları tarih sahnesinden silinmiş olsa bile dâru'l-kurrâlar, mahiyetleri ve fonksiyonları itibariyle hâlâ hayatîyetlerini devam ettiren kurumlardır denilebilir. Açıkçası, günümüzde (hem Türkiye'de hem de diğer İslâm ülkelerinde) onların işlevlerini gören birtakım müesseseler mevcuttur. Sözgelisi, hâlen İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde Diyanet İşleri Başkanlığı Din Eğitimi Dairesi Başkanlığı tarafından personelin hizmet-içi eğitimi kapsamında sürdürülen "Kırâât-ı Aşere, Takrîb ve Tayyibe Kursları" ile buna mümasil/benzer başka kurum ve kuruluşlar bünyesinde yahut özel gayretlerle devam ettirilen çalışmalar, bunlardan yalnızca birkaçı ve çok güzel örnekleridir.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

Amcazâde Hüseyin Paşa Vakfiyesi Transkripsiyonu, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi* (Ankara), Umum no: 127, husus no: 2, 137 esas ve 1170. sıra.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri Arşivi (BŞSA), Defter: B190, Varak: 73a.

BŞSA, Defter: B189, Varak: 85b.

BŞSA, Defter: B155, Varak: 104. Poz.

Not: *Bursa Şer'iyeye Sicilleri Arşivi (BŞSA)* kayıtları içinde yer alan vakfiye dokümanları, Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Kütüphane Şube Müdürlüğü'nün işletim ve kontrolü altında ve Setbaşı Köprüsü yanındaki Bursa Şehir Kütüphanesi Arşivi'nde tasnif edilmiş ve bilgisayar ortamına aktarılmış vaziyetteki kataloglarında bulunmaktadır ki bu çalışmada bir vesileyle referans gösterilen bilgiler, bu adresteki dijital ortamdan elde edilmiştir.

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, *Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, Türk Vakfiyeleri no: 1, İstanbul 1938.

- Hacı Ali Dâru'l-Huffâzî Vakfıyesî, *Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi* (Ankara), Defter no: 594, sayfa no: 12.
- Hüsrev Kethüdâ Vakfı'na Ait 78. Tevcih: *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Evkaf Muhâsebeciliği Mahkemesi sicil kaydı: 26, Defter: 5, Varak: 3/a-b ve 37/b.
- Hüsrev Kethüdâ Vakfı'na Ait 1570 Senesi Bilançosu: *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Evkaf Muhâsebeciliği Mahkemesi sicil kaydı: 26, Defter: 5, Varak: 2/a-b.
- Evliya Mehmet Efendi Vakfı'na Ait 1122 Senesi Mürâbaha Gelirlerinin Harcama Tutanağı: *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Evkâf Muhasebeciliği Mahkemesi sicil kaydı: 2, Defter: 29, Varak: 131/a.
- Kahveci Abdulvehhâb Efendi Vakfı'na Ait Bir Tevcih Kaydı: *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Mahkeme sicil kaydı: 26, Defter: 36, Varak: 66/b.
- Saîd Efendi Vakfı'ndan Bir Tevcih Kaydı: *İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi*, Mahkeme sicil kaydı: 26, Defter: 36, Varak: 65/b.
- Süleymaniye Vakfıyesî (haz. Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU), *Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, Ankara 1962.

B- Kitaplar

Kur'ân-ı Kerîm.

Akakuş, Recep, *İslâm'da Kur-an Öğretimi ve Gönenli Mehmed Efendi*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, tiz.

AK İktisat Ansiklopedisi, Komisyon, Ak Yayınları, İstanbul 1973, I-II c.

Alemdar, Yusuf, *XV-XVI. Asırlarda İstanbul Dâru'l-Kurrâ'ları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

Alemdar, Yusuf, *"Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 1998.

- Arslan, Ali, *Dârülfünun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
- Âsım, Mütercim Ahmed, *Kâmûs Tercüi/-emesi*, Matbaa-i Bahriyye, yer yok, 1304-1305, I-IV c.
- Atan, Abdullah Hikmet, *Dâru'l-Hadis Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Dimaşk Dâru'l-Hadisleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi/Medrese Programları-İcâz-nâmeler-İslahat Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983.
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* (Zeyli İle Birlikte Neşre Haz. Ali Satı), İstanbul 1281 / 1865, I-II c.
- _____, *Camilerimiz Ansiklopedisi* (açıklama ve ilâveleriyle yayına haz. İhsan Erzi), Tercüman Yayınları, İstanbul 1987, I-II c.
- Baltacı, Cahid, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi *İslâm Kurumları Tarihi Ders Notları*, yer ve tr. yok.
- _____, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri/Teşkilât-Tarih*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- Baktır, Mustafa, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı*, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
- el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Abdulganî ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erba'a Aşer/Müntehe'l-Emânî ve'l-Meserrât fi Ulûmi'l-Kırâat* (takdim ve tahkik: Şa'bân Muhammed İsmail), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987, I-II c.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahîhu'l-Buhârî* (tahkik: Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz), Dâru'l-Fıkr, yer yok, 1991, I-VIII+Fehâris c./5 k.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, yer yok, 1986, I-XX c.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- el-Cevherî, İsmail B. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa Ve Sihâhu'l-Arabiyye (Es-Sihâh)*, (Tahkik: Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, Mukaddime+I-VI c.

- Çelebi, Ahmed, *İslâmda Eğitim-Öğretim Tarihi* (Çev. Ali Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul 1976.
- Ergin, Osman (Nuri), *Türk(iye) Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, I-V c./3 k.
- Evliya Çelebi B. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Ahmed Cevdet Tab'ı), İstanbul 1314, I-XI c.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinin Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini* (neşre haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, 1. kitap.
- el-Fârûkî, İsmail Râci-El-Fârûkî, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası* (Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu), İnkılâb Yayınları, İstanbul 1999.
- Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Halil B. Ahmed, Ebû Abdirrahman El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (Tahkik: Mehdî El-Mahzûmî - İbrahim Es-Sâmirâî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1988, I-VIII c.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, I-II c.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi II/Eyüp Medreseleri ve Mektepleri*, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Hızlı, Mefail, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1991.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991.
- Hüsâmeddin, Abdî-Zâde Hüseyin, *Amasya Tarihi II/Mukaddime* (Sadeleştirenler: Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1986.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Muâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye/Sîretü'bn-i Hişâm* (tahkik, tahrir ve fihris: Cemâl Sâbit-Muhammed Mahmûd-Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995-1996, I-V c.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1994, I-XV c.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (takdim: İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1985, I-IX c.
- İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, I-II c.
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri -Mufasssal Tecvîd-*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- el-Kettânî, Abdülhayy, *Nizâmü'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye/et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, trz., I-II c.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle ÜSKÜDAR TARİHİ II*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.
- _____, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle KARAMAN TARİHİ*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1964-1965 ve İstanbul 1967.
- Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi/Hz. Muhammed ve İslâmiyet/Mekke Devri*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1973.
- _____, *Medine Devri*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, I-XI c.
- el-Makrizî, Takiyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Kitâbü'l-Mevâz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr/Hitatu'l-Makrizî*, Beyrut, trz., I-II c.
- el-Mu'cemü'l-Arabî el-Esâsî*, Komisyon, Larousse Yayınları, yer ve tr. yok.
- el-Müncid fi'l-Luğa ve'l-A'lâm*, Beyrut 1992.
- Nöldeke, Theodor, *Kur'an Tarihi* (çev. ve düzenleyen: Muammer SENCER), İlke Yayınları, İstanbul 1970.
- en-Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed ed-Dımeşkî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris* (tahkik: Cafer el-HİNÂ), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dînîyye, yer yok, 1988, I-II c.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Komisyon, M.E.B. Yayınları, Ankara 1995-1996, I-IV c.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde VAKIF MÜESSESESİ*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1946 ve 1993, I-III c.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaâdet 1317-1318, I-II c.

Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlmi'nin Ta'limi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

Türk Ansiklopedisi, Komisyon, M.E.B. Yayınları, Ankara 1975, I-XXXIII c.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

Unat, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M.E.B., Ankara 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İLMİYE TEŞKİLÂTI*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Ünver, A. Süheyl, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1946.

Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri (Hicrî VII-IX. Asır)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (dirâse ve tahkik: Ali Rüşdî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, I-XX c.

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (çev. Zeki Megâmiz), Doğan Güneş Yayınları - Üçdal Neşriyat, İstanbul 1972-1974, I-V c.

C- Makale Ve Maddeler

Akozan, Feridun, "Türk Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, sy. 8, y. 1969, s. 303-308.

Aktepe, Münir, "Amcazâde Hüseyin Paşa", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, c. III, s. 8-9.

Aydın, Şennur, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, c.III, s. 9-10.

Berkî, Ali Himmet, "İSLÂMDA VAKIF/Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev'ileri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1959, c. VI, sy.1-4, y. 1957, s. 19-26.

Bozkurt, Nebi-Tanman, M. Baha, "Dârülkurrâ", *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. VIII, S. 543-548.

- Bozkurt, Nebi-Yardım, Ali-Tanman, M. Baha, "Dârü'lhadîs", *D.İ.A.*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 527-533.
- "Dâru'l-Huffâzlar Hakkında", Yazarı belli değil, *Sebîlürreşâd*, İstanbul 9 Zilkade 1342/12 Haziran 1340, c. XXIV, sy. 604, s. 95-96.
- "Dâru'l-Huffâzların Seddi", Yazarı belli değil, *Sebîlürreşâd*, İstanbul 16 Zilkade 1342/19 Haziran 1340, c. XXIV, sy. 605, s. 103-104.
- Erünsal, İsmail E., "Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, c. III, s. 10-11.
- Güner, Ahmed, "Asr-ı Saadet'te Mescidler/Camiler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, c. IV, s. 153-226.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları/Müesseseleri", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Feza - Zaman Yayınları, İstanbul 1999, c. I, s. 221-361.
- Karaçam, "Kur'anı Kerim Talimi (İslâmî İlimlerde Ondört Asır)", *Nesil Dergisi*, İstanbul (Ekim-Kasım) 1979, y. 4, sy. 37-38, s. 57-59.
- Köksal, M. Asım, "Dâru'l-Erkâm", *D.İ.A.*, İstanbul 1993, c. VIII, s. 520-521.
- Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1942/İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974, sy. 2, s. 1-35.
- Pedersen, Johs-M.C.B.-Kern, R.A.-Diez, Ernest-Eyice, Semavi, "Mescid", *İ.A.*, M.E.B., İstanbul 1993, c. VIII, s. 1-118.
- Tuğ, Salih, "İslâm'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi", *İslâm Düşüncesi Mecmuası*, İstanbul 1969, y. 2, sy. VII, s. 425-432.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *İ.A.*, M.E.B., İstanbul 1986, c. VIII, s. 153-172.
- Yücel, Erdem, "Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, c. VIII, s. 249-266.